

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»**

**МОВА:
КЛАСИЧНЕ — МОДЕРНЕ —
ПОСТМОДЕРНЕ**

ВИПУСК 10

2024

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»

**МОВА:
КЛАСИЧНЕ — МОДЕРНЕ —
ПОСТМОДЕРНЕ**

**Випуск 10
2024**

Науковий журнал ● Щорічник ● Заснований у 2014 р.

Київ
2024

Засновник і видавець:
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Ідентифікатор у Реєстрі суб'єктів у сфері медіа:
R40-02825

Внесено до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступеня доктора філософії, категорія «Б» (наказ МОН України від 02.07.2020 № 886).

Редакційна колегія

Наталія Кобченко, доктор філологічних наук, професор (Національний університет «Києво-Могилянська академія», Україна) — відповідальний редактор

Наталія Ясакова, доктор філологічних наук, професор (Національний університет «Києво-Могилянська академія», Україна) — відповідальний секретар

Любомир Сегін, кандидат філологічних наук, доцент (Національний університет «Києво-Могилянська академія», Україна) — технічний секретар

Лада Біланюк, PhD, доктор філософії у галузі філології, професор (Вашингтонський університет, США)

Уляна Холодова, доктор філософії у галузі філології, старший викладач (Університет імені Палацького, Чеська Республіка)

Томас Дайбер, доктор філології, професор (Гіссенський університет імені Юстуса Лібіхта, Німеччина)

Андрій Даниленко, кандидат філологічних наук, професор (Університет «Пейс», США)

П'єтро У. Діні, доктор філософії у галузі філології, професор (Пізанський університет, Республіка Італія)

Марк Л. Грінберг, доктор філософії у галузі філології, професор (Канзаський університет, США)

Владислав Кноль, доктор філософії у галузі філології (Чеська академія наук, Чеська Республіка)

Дмитро Мазін, кандидат філологічних наук, доцент (Національний університет «Києво-Могилянська академія», Україна)

Олена Моїсеєнко, доктор філологічних наук, професор (Національний університет «Києво-Могилянська академія», Україна)

Василь Ожоган, доктор філологічних наук, професор (Національний університет «Києво-Могилянська академія», Україна)

Світлана Романюк, доктор габілітований, професор (Варшавський університет, Республіка Польща)

Роман Рожко, доктор габілітований, професор (Інститут славістики Польської академії наук, Республіка Польща)

Людмила Васильєва, доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна)

*В оформленні обкладинки використано фрагмент роботи
Соні Делоне «Market at Minho»*

NATIONAL UNIVERSITY
OF KYIV-MOHYLA ACADEMY

**LANGUAGE:
CLASSIC — MODERN —
POSTMODERN**

**Issue 10
2024**

Scientific Journal ● Yearbook ● Published since 2014

Kyiv
2024

Founder and publisher:
The National University of Kyiv-Mohyla Academy

Identifier in the Register of Media Entities:
R40-02825

The scientific journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine in which the results of dissertation papers for obtaining the academic degrees of a Doctor of Philology and a PhD in Philology may be published (Approved by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated July 11, 2020 No. 886).

Editorial Board

Natalia Kobchenko, Doctor of Philology, Professor (National University of Kyiv-Mohyla Academy, Ukraine) — Editor-in-chief

Nataliia Yasakova, Doctor of Philology, Professor (National University of Kyiv-Mohyla Academy, Ukraine) — Responsible Secretary

Liubomyr Sehin, PhD in Philology, associate Professor (National University of Kyiv-Mohyla Academy, Ukraine) — Technical Secretary

Laada Bilaniuk, PhD in Philology, Professor (Washington, USA)

Ulana Cholodová, PhD in Philology, senior lecturer (Palacky University, Czech Republic)

Thomas Daiber, Doctor of Philology, Professor (Justus Liebig University Giessen, Federal Republic of Germany)

Andriy Danylenko, PhD in Philology, Professor (Pace University, USA)

Pietro U. Dini, PhD in Philology, Professor (University of Pisa, Italy)

Marc L. Greenberg, PhD in Philology, Professor (University of Kansas, USA)

Vladislav Knoll, PhD (Academy of Sciences of the Czech Republic, Czech Republic)

Dmytro Mazin, PhD in Philology, associate Professor (National University of Kyiv-Mohyla Academy, Ukraine)

Olena Moiseyenko, PhD in Philology, Professor (National University of Kyiv-Mohyla Academy)

Vasyl Ozhohan, Doctor of Philology, Professor (National University of Kyiv-Mohyla Academy, Ukraine)

Svitlana Romaniuk, Doctor hab., Professor (Warsaw University, Poland)

Roman Rozhko, Doctor hab., Professor (Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Poland)

Liudmyla Vasylyeva, Doctor of Philology, Professor (Ivan Franko Lviv National University, Ukraine)

ДИСКУСІЇ

УДК 81'36:811.161.2

DOI: 10.18523/Ісmp2522-9281.2024.10.183-220

Михайло Гінзбург

Інститут транспорту газу АТ «Укртрансгаз»

Харків, Україна

ginzburg-md@utg.ua

<https://orcid.org/0000-0001-6882-2447>

Mykhailo Ginzburg

Institute of Gas Transport JSC “Ukrtransgaz”

Kharkiv, Ukraine

ginzburg-md@utg.ua

<https://orcid.org/0000-0001-6882-2447>

СПОСОБИ ПОДОЛАТИ НАСЛІДКИ ВЛАДНОГО ВТРУЧАННЯ В ГРАМАТИЧНУ СИСТЕМУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Abstract

MEANS OF OVERCOMING THE CONSEQUENCES OF GOVERNMENT INTERFERENCE WITH THE GRAMMATICAL SYSTEM OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Background. From 1933 to 1991, the totalitarian government had been actively interfering with the structure of the Ukrainian language, banning not only specific words but also syntactic constructions, grammatical forms, and word-formation models and implementing instead other ones influenced by

© Михайло Гінзбург, 2024

Russian or even borrowed from the Russian language. This interference was documented as repressive prescriptions of the People's Commissariat of Education of the Ukrainian SSR. Due to the long-standing dominance of these prescriptions, the syntactic constructions, grammatical forms, and word-formation models forcibly removed from the authentic Ukrainian language and branded as "nationalistic" became somewhat forgotten or completely forgotten. At the same time, those imposed by Soviet textbooks and grammar books became habitual and natural.

Contribution to the research field. *The present study is dedicated to the necessity of getting rid of forcibly introduced syntactic constructions and grammatical forms in modern literary Ukrainian. For this purpose, based on the analysed sources, the seven most important prescriptive norms are systematically formulated. The latest linguistic theories (aspectology and typology of passive and resultative constructions) are involved in proving the fundamental impossibility of Ukrainian constructions with the instrumental case of an actor:*

Purpose:

1) to clearly outline the main imposed syntactic constructions and grammatical forms that, as a result of many-year government interference with the structure of the Ukrainian language, have become deeply embedded in the official speech and the professional and educational literature;

2) to formulate prescriptive norms that must be implemented as precise prescriptions in academic grammar books and school and university textbooks, as well as to be approved as a grammar standard of the Ukrainian language.

Methods. *The first research method is a comparative analysis of the sources in terms of their presentation of the syntactic and morphological norms of the Ukrainian language, which were the main object of government interference. The second method is to generalize the results of the comparative analysis.*

Taking into account how the compared sources present these norms, the following seven groups of sources have been selected: 1) the language-related sources that are not garbled by government interference; 2) the repressive prescriptions and editions and projects on Ukrainian orthography before 1941; 3) the «canonical» Soviet grammar-related publications and editions on Ukrainian orthography after 1945; 4) the innovative Soviet grammar-related publications issued after 1945; 5) the grammar-related academic publications, textbooks and editions on Ukrainian orthography of the Independence period; 6) the studies on the revival of specific norms of the Ukrainian language; 7) the manuals on the culture of the Ukrainian language.

Results. *The author identifies two of the primary deficiencies in the contemporary Ukrainian language syntax caused by these repressive prescriptions: the use of verbs ending in -sia in the passive meaning and the use of the actor in the instrumental case. The author describes attempts to bring the system of Ukrainian diieprykmetnyks as close as possible to the Russian system by way of implementing the types of diieprykmetnyks ending in -chyi, -shchyi, -shyi, and -myi into the Ukrainian orthography of 1933 and the projects on orthography of 1938 and 1940; as a result, up today a comprehensive elimination of the diieprykmetnyks ending in -chyi has not been achieved so far.*

Discussion. *The article proposes to re-implement the forcibly removed prescriptive norms into contemporary academic grammar books and school and university textbooks and to approve them as a grammar standard for the modern Ukrainian language. This will help overcome the main consequences of many-year government interference.*

Keywords: grammatical standard, diieprykmetnyk (adjectival participle), verbal form in **-no**, **-to**, verbs in **-sia**, instrumental case, passive meaning, prescriptive norm.

*У статті досліджено наслідки владного втручання у структуру української мови, що тривало з 1933 до 1991 р. Показано, що найбільшої шкоди завдано не заборonoю питомої лексики, а глибинним зросійщенням українського синтаксису і морфології через запровадження 1933 р. 12 репресивних приписів Наркомосу УСРР. Визначено дві основні вади сучасного українського синтаксису, зумовлені цими приписами: уживання дієслів на **-ся** в пасивному значенні і діяча в орудному відмінку. Описано спроби наблизити систему українських дієприкметників до російської, увівши до «Українського правопису» 1933 р. і проєктів правопису 1938 й 1940 рр. різновиди дієприкметників на **-чий**, **-щий**, **-ший** і **-мий**; унаслідок цього досі не вдалося цілком позбутися дієприкметників на **-чий**. Для подолання наслідків владного втручання в граматику української мови запропоновано повернути в сучасні академічні граматики, шкільні та вишівські підручники примусово вилучені прескриптивні норми, а також затвердити їх як граматичний стандарт української мови.*

Ключові слова: граматичний стандарт, дієприкметник, дієслівна форма на **-но**, **-то**, дієслова на **-ся**, діяч, орудний відмінок, пасивне значення, прескриптивна норма.

Урядове втручання взагалі, а в даному випадку з боку уряду, опанованого росіянами, — у внутрішні закони мови було радянським винаходом і новиною. Ні поляки, ні румуни, ні чехи до цього не вдавалися, як не вдавалася царська адміністрація дореволюційної Росії. Вони всі обмежувалися на заходах зовнішнього тиску: забороняли вживати української мови прилюдно, цілковито або частково; накладали державну мову через освітню систему; зваблювали українців своєю культурою й можливістю кар'єри; переселяли їх на неукраїнські території, а українські землі заселяли членами панівної нації тощо. Поруч цих «клясичних» метод радянська система встановлює контроль над структурою української мови: забороняє певні слова, синтаксичні конструкції, граматичні форми, правописні й орфоепічні правила, а натомість пропагує інші, ближчі до російських або й живцем перенесені з російської мови. Таким чином на радянській Україні конфлікт між українською й російською мовами перенесено з зовнішньої, позамовної сфери в середину самої мови. Боротьба відбувалася не тільки в людській психіці, а й у самій мові.

(Шевельов, 1998, с. 173)

1. Вступ

Жодна європейська мова не може розвиватися у вакуумі й не відчувати впливу чужих мов, як сусідніх, із носіями яких відбуваються постійні мовні контакти, так і далеких, через посередництво яких надходить переважний обсяг науково-технічної інформації. Це стихійний (підсвідомий) вплив. Для мов бездержавних націй вагомим чинником свідомого впливу була чужомовна освіта місцевої інтелігенції. Зокрема, провідні українські мовознавці кінця XIX — першої третини XX ст. здобували фахову освіту чужими мовами: у Російській імперії — російською, в Австро-Угорщині — німецькою й польською. А це, безумовно, навіть підсвідомо впливало на їхні наукові погляди.

Від 1933 р. й до відновлення незалежності України українська мова зазнавала владного втручання у свою структуру, коли забороняли не лише певні питомі слова, а й синтаксичні конструкції, граматичні форми та словотвірні моделі, а навзамін запроваджували інші, ближчі до російських або й живцем перенесені з російської мови. Це втручання задокументовано в збірці (Хвиля, 1933) у формі трьох резолюцій, що їх 3 травня 1933 р. затвердила Колегія НКО¹. З погляду питання, досліджуваного в

¹ НКО — Народний комісаріат освіти (Наркомос) Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР).

цій статті, головною з них є «Резолюція Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в справі граматичній», що містить перелік 12 пито-мо українських синтаксичних конструкцій і граматичних форм (Хвиля, 1933, с. 126–127), затаврованих як «націоналістичні».

На виконання цих резолюцій відділ української літературної мови розглянув словотвірні моделі й дав приписи щодо 11 з них (Хроніка, 1934).

Усі зазначені репресивні приписи цілковито панували понад пів століття до відновлення незалежності України, через що вилучені й затавровані синтаксичні конструкції, граматичні форми та словотвірні моделі стали призабутими чи геть забутими, а примусово запроваджені нато-мість, зафіксовані в радянських підручниках і граматиках, — звичними й природними не лише для багатьох «пересічних» мовців, а й для вчителів і викладачів української мови, редакторів видавництва і журналів ².

Після відновлення незалежності українська мова далі розвивалася за інерцією, тим-то накинуті синтаксичні конструкції, граматичні форми та словотвірні моделі механічно перейшли в пострадянські підручники і граматики. Водночас завдяки зусиллям ентузіастів і появі сучасних інформаційних технологій широкий загал, зокрема мовознавці й освітяни, дістав доступ до електронних версій багатьох репресованих словників та інших мовознавчих праць доби Розстріляного відродження ³ (1917–1933 рр.). Почали поступово повертатися в ужиток окремі репресовані терміни. Але такого аматорства виявилось замало, щоб повернути затавровані конструкції, форми й моделі в шкільні та вишівські підручники з української мови, не кажучи вже про нормативні документи й правові акти.

Важливий внесок у повернення граматичного доробку доби Розстріляного відродження в науковий обіг зробили Інститут української мови

---

² Як слушно зазначала О. Кочерга, «вже давно нема тих перших редакторів наукових видань, що мусили дотримуватися розглянутих вище настанов під загрозою щонайменше звільнення з роботи. Вже самі настанови давно потрапили до спецхранів слідом за словниками та підручниками, заради “виправлення” яких їх видано. Проте вже кілька поколінь редакторів видавництва та журналів, зокрема наукових, перейняли від своїх попередників ці приписи як нові нормативи й сумлінно виправляють подані до друку тексти зі щирою впевненістю, що саме такою є правильна літературна мова» (Кочерга, 2004, с. 104).

³ Термін-метафора *Розстріляне відродження* виник у літературознавстві й спочатку стосувався до української літератури, відтак поширився на всю царину духовно-культурного життя українців (живопис, музику, театр тощо) і в наш час позначає розквіт української культури, який припинився через масові репресії. Тому цього терміна із цілковитою підставою можна вживати й щодо українського мовознавства.

НАН України та Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України: під їхнім провідом у серії «Українська граматична класика»⁴ репринтно перевидано засадничі граматичні розвідки О. Синявського (Синявський, 2018) і С. Смеречинського (Смеречинський, 2021). Інститут енциклопедичних досліджень НАН України перевидав основні студії Є. Тимченка про відмінки іменників української мови 1913–1928 рр., зокрема про орудний (Тимченко, 2022). Проте й досі *академічно* не перевидано важливих граматичних творів мовознавців доби Розстріляного відродження: О. Курило (Курило, 1925), П. Горещького та Ів. Шалі (Горещький & Шаля, 1929), М. Наконечного (Наконечний, 1928) і М. Сулими (Сулима, 1928), а також фундаментальних граматичних розвідок науковців діяспори: І. Огієнка (Огієнко, 1951) і Ю. Шевельова (Шевельов, 1951). Хоча окремі видавництва перевидавали деякі з цих творів, але з нормативного погляду такі перевидання нічим не відрізняються від сканкопій, виставлених на вебсайтах. Тому, щоб розробники нормативних документів і правових актів могли керуватися положеннями цих праць нарівні з положеннями сучасних академічних граматик, потрібно перевидати їх саме академічно.

Проте, на жаль, мусимо констатувати, що попри всі позитивні зміни останніх років насильно запроваджених конструкцій, форм і моделей українська мова не позбулася й досі. Ба більше, значна частина сучасних мовців не відчуває їхньої «кострубатости та безглуздя» (Кочерга, 2004, с. 103).

Отже, вельми важливо повернути в мовлення українців питомі слова замість накинутих, але ще важливіше зафіксувати в академічних граматиках, шкільних і вишівських підручниках з української мови питомі конструкції, форми й моделі, вилучивши з цих праць примусово запроваджені. А щоб остаточно подолати наслідки багаторічного владного втручання у структуру української мови, початок якому поклали резолюції, видані від імені Наркомосу УСРР, потрібно затвердити⁵ граматичний

---

⁴ Названа серія, а також академічна серія «Словникова спадщина України» постали як вислід двох однойменних видавничих проєктів, що їх у плідній співпраці із зазначеними академічними установами втілює Громадська організація «Ротарі клуб Київ Сіті» (керівниця проєктів — Леся Богуславська, науковий консультант проєктів — Ростислав Воронежський).

⁵ Згідно із частиною першою статті 44 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 р. № 2704-VIII затвердження стандартів державної мови належить до повноважень Національної комісії зі стандартів державної мови, що є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом. Діяльність цього органу спрямовує і координує Кабінет Міністрів України через Міністра освіти і науки.

стандарт української мови, який зреабілізував би й запровадив би насамперед репресовані за радянського часу прескриптивні норми українського синтаксису, морфології та словотвору. Саме граматичний стандарт стане правною підставою повернути питоми українські конструкції, форми й моделі в нормативні документи й правові акти й вилучити з них накинуті. І тоді ці норми стануть підґрунтям для загальнозживаного й фахового мовлення мільйонів українців.

2. Теоретико-методологічне підґрунтя

Важливим кроком для того, щоб сучасні мовці усвідомили, які норми і правила з радянських і пострадянських граматик і підручників було примусово запроваджено після 1933 р., а що було вилучено й затавровано, стало опублікування корпусу документів і матеріалів (Масенко, 2005), а також списку найважливіших українських лексикографічних праць, виданих протягом 1917–1948 рр., що містить, зокрема, репресивні термінологічні бюлетені 1933–1935 рр. і перелік словників, підготовлених до друку, але не виданих (Кубайчук, 2004, Додаток А).

У (Кочерга, 2004; Карпіловська, Кочерга & Мейнарович, 2004) переконливо показано, що саме репресивні приписи є основним джерелом сучасних мовних негараздів. У цих розвідках ідеться переважно про зміни в лексичному складі мови, в інвентарі вживаних словотвірних моделей, у певних зразках будови словосполук. Хоча також розглянуто спотворення синтаксису й показано, що орудний відмінок «усунуто з властивих українських конструкцій (*говорити телефоном, розподіл групами*), натомість накинута в пасивних конструкціях (взірці до наслідування — “зроблено мною”, “затверджено з’їздом”, “затверджений з’їздом”)). Також зазначено хибність і укоріненість примусово запроваджених пасивних конструкцій «на *-ся* (“книжка друкується”, “квитки продаються”))» (Кочерга, 2004, с. 103).

І. Фаріон так само пов’язує із політичними приписами сталінських часів такі сучасні мовні помилки, як уживання орудного відмінка діяча при дієприкметниках на *-ний, -тий* (*злодій убитий міліціонером*); *-но, -то* (*мною звернуто увагу*) і при пасивних дієсловах на *-ся* у формі третьої особи однини чи множини (*дім будується робітниками*), а також навалу дієприкметників на *-чий* (Фаріон, 2013, с. 87–91, 210–211, 246–247, 249–252).

Слід зазначити, що й після 1945 р. були періоди (переважно за часів хрущовської відлиги й перебудови), коли українська теоретична грамати́ка певним чином розвивалася силами новаторів, насамперед таких, як І. Кучеренко та І. Вихованець. Зокрема, І. Кучеренко запропонував оригінальну класифікацію частин мови, у якій визнав дієприслівник і дієприкметник віддієслівним прислівником і віддієслівним відносним прикметником відповідно ⁶, що зберігають граматичне значення виду та дієслівне керування (Кучеренко, 1967, с. 51, 55). Тим самим дослідник фактично спростував систему дієслівних форм, скальковану з російської граматики. Підхід І. Кучеренка розвинуто в працях І. Вихованця, який у межах концепції триступеневого переходження ⁷ дієслова в інші частини мови переконливо довів, що дієприкметник у прису́бстантивній позиції та дієприслівник не є формами дієслова, бо вони не мають основних власне дієслівних категорій ⁸ (часу й способу), а з власне дієслівних категорій у них морфологічно відбита лише категорія виду (Вихованець, 1988, с. 19–23, 128–133, 176–180, 207–211). Саме на заса-

⁶ За часів українізації думку про те, що *дієприкметник* — різновид прикметника, а *дієприслівник* — різновид прислівника, було висловлено в (Горецький & Шала, 1929, с. 209–210, 229; Наконечний, 1928, с. 219–220), але за часів І. Кучеренка ці праці були заборонені.

⁷ Згідно із викладеною далі прескриптивною нормою українською літературної мови треба чітко розрізняти такі три спільнокореневі іменники, утворені від видової пари дієслів *переходити* // *перейти*: *переходження* — це опредметнена дія за значенням *переходити*; *перейдення* — це опредметнена подія за значенням *перейти*; а *перехід* — це визначене місце, у якому дозволено переходити вулицю, залізничні колії тощо. Іменник *переходження* є приклад української лексики, зафіксованої у примусово вилученому академічному словнику (Кримський & Єфремов, 1924–1933). Таку лексику сьогодні потрібно повернути в активний науковий обіг.

⁸ Згідно із загальними правилами писання триелементних термінів (Сифоров, 1979, с. 44–47) усі компоненти терміна *власне дієслівні категорії* треба писати окремо, бо йому відповідає модель $(X \rightarrow Y) \rightarrow Z$, де Z — іменник *категорія*, який є познакою родового утямка (поняття), а Y — прикметник *дієслівний*, який передає розрізняльну ознаку першого рівня класифікації, X — частка *власне*, яка передає розрізняльну ознаку другого рівня класифікації, що уточнює ознаку першого рівня. Усталене в мовознавчій літературі написання через дефіс уводить в оману, бо відповідає моделі, за якої обидві розрізняльні ознаки X і Y рівноправні, не підпорядковані одна одній та обидві незалежно стосуються до Z , тобто між ними можна поставити сполучник *і*, як, наприклад, у терміні *аграрно-промисловий комплекс* = *аграрний і промисловий комплекс* (Український правопис, 2019, § 40, п. 2, 2, а). А запропоноване в статті окреме написання *власне дієслівні категорії* цілком відповідає правилу, викладеному в (Український правопис, 2019, § 40, п. 1, 2, в, примітка 1). До речі, у самому «Українському правописі» подано приклад окремого написання подібних триелементних термінів, напр.: «у *власне дієслівному* значенні» (Український правопис, 2019, § 158, I, п. 15, 2, примітка, а).

дах І. Вихованця окреслено обсяг дієслівної лексики в новітніх академічних граматиках (Городенська, 2004, с. 220–223; 2017б, с. 372).

На розвиток теоретичної морфології істотно вплинула практична діяльність фахівців різних галузей знань, які, розробляючи українськомовні стандарти, з початку 90-х років ХХ ст. почали розмежовувати за видом дієслівні іменники на *-ння*, *-ття* з процесовим значенням (далі — процесові іменники) відповідно до граматичного значення виду твірних дієслів⁹. Таке розмежовування, на думку К. Городенської (Городенська, 2017а, с. 18–19), є *прескриптивною нормою* української літературної мови, знівельованою за радянського часу в українській фаховій мові та значною мірою — у лексикографічній практиці. Проте дослідниця змушена констатувати, що «цілком усунути сплутування віддієслівних іменників доконаного і недоконаного виду досі не вдалося ні в професійному, ні в загальномовному українському вжитку, що спричинено насамперед понад півстолітньою лексикографічною традицією нерозмежування цих іменників за видовою ознакою, а також браком уміння в деяких мовців правильно визначати контексти використання іменників доконаного і недоконаного виду на *-ння*, *-ття*, що засвідчують уживання на зразок: *Обстеження* (замість *обстежування*) *буде тривалим*; *Наповнення* (замість *наповнювання*) *системи триватиме кілька годин*» (Городенська, 2017а, с. 18–19). На нашу думку, мовці не вміють розрізняти такі процесові іменники за видом насамперед тому, що їх цього ніхто не вчив, бо нам не відомий *жоден* поширений сучасний шкільний чи вишівський підручник, у якому було б подано цю прескриптивну норму, а новітні академічні праці, констатуючи успадковування граматичного значення виду твірного дієслова похідними процесовими іменниками на *-ння*, *-ття* (Вихованець, 2004, с. 116, 148; Городенська, 2004, с. 224, 322), не містять чітких приписів, як правильно вживати процесових іменників доконаного й недоконаного виду.

Грунтовне дисертаційне дослідження С. Харченко переконливо доводить, що навіть «орудний суб'єктний у синтаксичних конструкціях із предикативними формами на *-но*, *-то*», щодо *принципової неможливості* якого з логічних міркувань безособовості цих конструкцій є повний

---

⁹ Методичним і теоретичним підґрунтям цієї діяльності стали препринт (Моргунок, 1993) і подальші праці В. Моргунока та його послідовників, а її нормативними засадами — державний стандарт ДСТУ 3966:2000 «Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять».

консенсус у сучасному українському мовознавстві (див., напр.: Городенська, 2004, с. 290; 2017b, с. 484; Ясакова, 2017, с. 275; Лаврінець, 2013, с. 311), лише «поступово»¹⁰ «усувають» «з усного й писемного мовлення» (Харченко, 2017, с. 5). А про тричленні та двочленні пасивні конструкції з дієсловами на *-ся*, конструкції з орудним відмінком діяча при дієприкметниках на *-ний*, *-тий*, дієприкметники на *-чий*, щодо ненормативності яких такого консенсусу нема, — годі й казати. Тому не дивно, що «у правничих текстах (закони, кодекси, укази тощо) тричленні пасивні конструкції утримують свої позиції» (Харченко, 2017, с. 5), тобто й далі панують.

Усе це спонукало нас ще раз дослідити цю проблему і, зокрема, залучити новітні мовознавчі теорії (аспектологію і типологію пасивних і результатівих конструкцій), щоб обґрунтувати *принципову неможливість* конструкцій з орудним відмінком діяча.

Мета нашої розвідки:

- 1) *чітко окреслити основні накинуті синтаксичні конструкції та граматичні форми, які внаслідок багаторічного владного втручання у структуру української мови глибоко вкоренилися в офіційно-діловому мовленні та у фаховій і навчальній літературі;*
- 2) *сформулювати прескриптивні норми, які потрібно подати як чіткі приписи в академічних граматиках, шкільних і вишівських підручниках, а також затвердити як граматичний стандарт української мови.*

Для досягнення зазначеної мети застосовано такі два методи досліджування. Перший метод — порівнювальний аналіз джерел щодо подання в них синтаксичних і морфологічних норм української мови, які були основним об'єктом владного втручання. Другий метод — узагальнювання результатів порівнювального аналізу.

3. Матеріал досліджування

З огляду на те, як у порівнюваних джерелах подано синтаксичні і морфологічні норми української мови, які були основним об'єктом владного втручання, виділено такі сім груп джерел:

- 1) мовознавчі джерела, не спотворені владним втручанням (Український правопис, 1929; Курило, 1925; Синявський, 2018; Смеречинський, 2021; Горецький & Шаля, 1929; Наконечний, 1928; Сулима, 1928; Огієнко, 1951; Шевельов, 1951);

---

¹⁰ Тут і далі в цитатах підкреслено місця, на яких ми наголошуємо.

- 2) репресивні приписи (Хвиля, 1933), видання та проекти «Українського правопису» до 1941 р. (Український правопис, 1933; Український правопис, 1938; Український правопис, 1940);
- 3) «канонічні» радянські граматичні праці (Кулик, 1948; Ільїн, 1951; Русанівський, 1969) та видання «Українського правопису» після 1945 р. (Український правопис, 1946; Український правопис, 1960);
- 4) новаторські радянські граматичні праці, видані після 1945 р. (Кучеренко, 1967; Вихованець, 1988);
- 5) новітні академічні граматичні праці та вишівські підручники (Вихованець, 2004, 2017; Городенська, 2004, 2017b; Зубань, 2013) і видання «Українського правопису» часів незалежності (Український правопис, 1993; Український правопис, 2019);
- 6) розвідки про відновлення питомих норм української мови (Городенська, 2001, 2017a; Непийвода, 1996; Фаріон, 2013; Харченко, 2017);
- 7) поради з культури української мови (Антоненко-Давидович, 1970; Караванський, 2009; Пономарів, 2012; Сербенська, 2019).

А як основним інструментом впливу була «Резолюція Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в справі граматичній», що її 3 травня 1933 р. затвердила Колегія НКО, то за неспотворені можна вважати лише джерела, видані в УСРР до зазначеної дати, і діяспорні граматики. Після затвердження згаданого нормативного акта всі радянські мовознавці змушені були більшою чи меншою мірою зважати на його репресивні приписи. Хоча найбільшим вплив цієї резолюції був до 1941 р., коли владне втручання супроводжували масові репресії проти українських мовознавців.

4. Основні вади українського синтаксису та морфології, спричинені владним втручанням у граматичну систему української мови

4.1. Проблемні питання українського синтаксису

У XIX ст. мови бездержавних слов'янських народів у своїх ділових і фахових текстах орієнтувалися на російські зразки. Як наслідок ще на початку українізації О. Курило з боєм констатувала, що тогочасну українську літературну мову складнею (тобто синтаксисом) і словотвором, які вона вважала «духом» мови, «підганяють під російську літературну мову» «з її здебільшого далеким від народнього складом фрази» (Курило, 1925, с. 2). Завдяки цьому мова «стає в такій мірі неприродна

й штучна, що перестає бути українською» (Курило, 1925, с. 3). Авторка вважала, що «українська інтелігенція... повинна *вчитися від народу висловлювати його думками, його психологією мови наукові правди*» (Курило, 1925, с. 3). Цього підходу більшою чи меншою мірою дотримувалися також інші провідні мовознавці доби Розстріляного відродження (П. Горецький, М. Наконечний, О. Синявський, С. Смеречинський, М. Суліма, Є. Тимчénко), які, сперечаючись щодо окремих питань, разом багато зробили для того, щоб українська мова розвивалася на питомому ґрунті.

1933 року саму ідею самотності розвитку української мови визнали «націоналістичною», провідних мовознавців звинувачено «в пропаганді відриву її від загального процесу мовного будівництва в СРСР, а насамперед — відриву від мови російського пролетаріату» (Хвиля, 1933, с. 116) завдяки 12 «націоналістичним рецептам» (Хвиля, 1933, с. 126–127), переважна більшість яких стосувалася саме до синтаксису.

Для максимального наближення українського синтаксису до російського в українському теоретичному мовознавстві почали поширювати ідею «про наднаціональну природу синтаксису. Суть її полягає в тому, що в різних національних мовах вживаються спільні синтаксичні одиниці, які не виявляють у своєму функціонуванні якихось національних відмінностей» (Городенська, 2001, с. 11). Після відновлення незалежності України, коли українську мову почали активно повертати у фахову сферу, стало зрозуміло, що синтаксис українських фахових текстів «багато в чому втратив свою національну самотність» і потрібно відновити українські синтаксичні традиції (Городенська, 2001, с. 12). Однак відновлення, на жаль, не сталося. На нашу думку, однією з причин цього стала некатегоричність рекомендацій щодо накиннутих форм і конструкцій у новітніх академічних граматиках і найкращих порадиниках із культури української мови. Замість визнати ці форми й конструкції за *неправильні й недопустимі*, тобто за такі, що їх не треба вживати в українських текстах, поважні автори характеризують їх як «обмежено вживані» (Вихованець, 2017, с. 292), такі, що «опинилися на крайній периферії» (Городенська, 2004, с. 243; 2017b, с. 446), констатують «майже повну відсутність» їх у сучасній мові (Пономарів, 2012, с. 203), критикують «відчутне надуживання ними» в сучасних «наукових, офіційно-ділових текстах» (Сербенська, 2019, с. 152) і закликають давати «перевагу активним конструкціям над пасивними» (Сербенська, 2019,

с. 153). На наш погляд, така «обережність» рекомендацій найавторитетніших мовознавців зберігає можливість і далі вживати накиннутих форм і конструкцій.

Розглянемо дві основні вади сучасного українського синтаксису, пов'язані з примусово запровадженими конструкціями.

4.1.1. Уживання дієслів на *-ся* в пасивному значенні

Як зазначала О. Курило, «незвичний до російської літературної мови українець трохи чи й зрозуміє як слід такі ото звороти, як — Зразки ґрунту брали ся ... виготовленим приладдям. Зразок ділився (тобто не сам діливсь, а хтось його ділив) потім на шари ... кожний шар досліджувався окремо. Діти р о з п у с к а ю т ь с я на два місяці та ін., де таким дієсловам-присудкам на *-ся*, як *братися, ділитися, розпускатися* та ін. надано невластивого їм у підметових фразах пасивного значіння. Українські дієслова-присудки на *-ся* мають у підметових фразах здебільшого значіння активне (зворотне¹¹. — М. Г.). І взагалі українські дієслова на *-ся* здебільшого активного (зворотного. — М. Г.), а не пасивного значіння. *Ділиться, розпускатися* це не значить бути діленому, розпущеному, а *самому ділитися, самому розпускатися*» (Курило, 1925, с. 72–73). Таку саму думку поділяв С. Смеречинський, який писав, що «*рубатися, котитися, складатися* та інші — не значить “бути рубаному, бути коченому, бути складаному” та ін., а тільки *самому рубатися, самому котитися, самому складатися* та ін.» (Смеречинський, 2021, с. 24). А підметові конструкції з дієсловами на *-ся* на зразок «діти розпускаються на два місяці» з невластивим їм пасивним значенням С. Смеречинський уважав «за російнізм» (Смеречинський, 2021, с. 26). П. Горецький також зазначав, що «взагалі дієслова на *ся* в українській мові здебільшого зберігають активне значіння і не мають того переємного (або пасивного) значіння, що іноді їм надають (у літературній мові), йдучи за мовою російською», а подібні «речення своєю будовою чужі українській мові» (Горецький & Шаля, 1929, с. 256–257).

Пасивні конструкції з дієсловами на *-ся* особливо поширилися після 1933 р., коли «безоглядне усунування пасивних конструкцій, зокрема типу:

¹¹ Є дві класифікації значень дієслів на *-ся*. Згідно з першою, утіленою в працях О. Курило й С. Смеречинського, за активне вважають будь-яке значення дієслова, що не є пасивне. Згідно з другою, викладеною в (Гінзбург, 2016) і дотримуваною в цій статті, є такі чотири основні значення дієслів на *-ся*: зворотне, безособове, пасивне й активне.

«книжка друкується»» заставрували як «націоналістичний рецепт» № 9 (Хвиля, 1933, с. 127).

У новітніх академіїїних граматиках зазначено, що в «синтаксичній системі української мови згадані пасивні конструкції, на протигагу іїшим слов'янським мовам, опинилися на крайній периферії» (Городенська, 2004, с. 243; 2017б, с. 446). Проте поширеність пасивних конструкцій із дієсловами на *-ся* в сучасних українських текстах (Кочерга, 2004, с. 103; Сербенська, 2019, с. 152–153; Харченко, 2017, с. 292–293) свідчить, що такого «обережного» наукового висновку виявилось замало, щоб позбутися того, що активно насаджували майже 60 років.

Отже, українських дієслів на *-ся* вільно вживати лише у зворотному¹² й безособовому¹³ значеннях, а пасивного значення вони мати не можуть. Тобто пасивні значення дієслів на *-ся*, зафіксовані в українських словниках, — *накинуті* під впливом російського мовлення, де вживання конструкцій на зразок «точка ставится...», «большая буква пишется...» надзвичайно продуктивне (Сербенська, 2019, с. 153). Українській мові не потрібно калькувати цих російських кліше, бо вона має власні засоби — узагальнено-особові речення з різним ступенем узагальненості: у навчальній літературі з головним членом у формі першої особи множини теперішнього часу, яка підкреслює спільність дій учителя / викладача й учнів / студентів, — «крапку ставимо», «велику літеру пишемо», і в нормативних документах, зокрема в правописі, з головним членом у формі третьої особи множини теперішнього часу, яка підкреслює поширеність припису на всіх без винятку, — «крапку ставлять», «велику літеру пишуть» (Воронезький, 2018, с. 6).

---

¹² *Зворотне значення* для дієслів на *-ся* первинне та основне. У цьому значенні дієслова передають різні відтінки зворотності — від процесів, зосереджених, замкнугих на суб'єктові, до дуже широкої загальної співвіднесеності із суб'єктом, зокрема його постійній й характерній неперехідній процесові здатності. Дев'ять різновидів цього значення наочно подано на рисунку (Гінзбург, 2016, рис. 1) і докладно описано в (Гінзбург, 2016, с. 8–11). У реченнях із дієсловами на *-ся* у зворотному значенні суб'єкт виконує синтаксичну функцію підмета, тому такі речення завжди підметові.

¹³ Дієслова на *-ся* в *безособовому значенні* передають стан природи або фізичний (психічний) стан істоти, який не постає як наслідок її свідомої волі, свідомо спрямованого бажання. З огляду на це підмета, який би називав діяча, у реченнях із дієсловами на *-ся* в цьому значенні нема й бути не може. Тому вони безпідметові (Гінзбург, 2016, рис. 1). Головний член таких речень має форму третьої особи однини теперішнього чи майбутнього часу або форму середнього роду однини минулого часу, а суб'єкт стану може бути неназваний узагалі або поданий непрямим додатком у давальному відмінку (Гінзбург, 2016, с. 11–12).

4.1.2. Уживання діяча в орудному відмінку

Речення, у яких діяч (істота, група істот, установа, організація тощо) стоїть в орудному відмінку, становлять одну з основних вад сучасного українського синтаксису. Орудний відмінок — це типовий відмінок знаряддя та засобів дії, уживаний як в особових, так і в безособових реченнях, але неприродний для назви діяча.

Ще в першій граматиці української літературної мови, яку 1643 р. склав латинською мовою український студент Сорбонни І. Ужевич, зазначено, що конструкція «Він забитий або забив себе ножем» «має місце, коли хтось завдає страждання собі самому, якщо ж [це страждання] завдає інший, то [такий] зворот слід передати активним зворотом, а саме, коли б я хотів сказати “я вбитий тобою”, то я скажу: ... “ти мене вбив”» (Білодід & Кудрицький, 1970, с. 54).

За часів українізації провідною була думка Є. Тимчénка, що «в сучаснім літературнім укр. язичу, безперечно під впливом російського літературного язича, ми подибуємо досить часто інструменталь особи при дієприкметниках терпних, але така конструкція противна язиковим звичкам українського народу і не знаходить собі жадного усправедливлення» (Тимченко, 2022, с. 338). Провідні мовознавці доби Розстріляного відродження вважали часто подибувані в тогочасних текстах конструкції з орудним діяча книжним і чужим українській мові явищем, якого треба уникати, і пропонували у разі потреби вживати конструкції «від + родовий дієвої особи» (Курило, 1925, с. 43–45; Смеречинський, 2021, с. 17–19; Горещкий & Шаля, 1929, с. 214, 223, 237, 256–257; Наконечний, 1928, с. 184–185, 187–188; Сулима, 1928, с. 39, 76–77, 79). О. Синявський, виступаючи проти безоглядного запровадження конструкції «від + родовий дієвої особи» «не тільки при переємних дієприкметниках, а й при іменниках, що синтаксичною конструкцією стоять близько до переємних дієприкметників», допускав орудний діяча як один із можливих варіантів (Синявський, 2018, с. 260–261).

Керуючись принципом «клясової доцільности», який ґрунтується «на марксоленінській науці про мову», «борець проти пуризму» О. Матвієнко уважав, що «історично активна конструкція старіша від пасивної, але зате примітивніша і заступити пасивну без вади на якість речення не може». На підставі окремих цитат із творів українських класиків дослідник стверджував, що «інструменталь чинности при пасивних дієприк-

метниках для української мови — реальний факт, який треба лише легалізувати» (Матвієнко, 1932, с. 4, 75). І така «легалізація» відбулася 1933 р., коли «усування оруд. відмінка дієвої особи при формах на *-но -то* при пасивних присудках і атрибутах. Тип: “це зроблено мною”, “затверджено з’їздом”, “затверджений з’їздом”» було визнано за «націоналістичний рецепт» № 1 (Хвиля, 1933, с. 126). І з того часу в СРСР висловлювати іншу думку стало просто небезпечно.

Цікавий приклад «боротьби» природного чуття мови із цією «генеральною лінією» можна побачити у виданому 1948 р. «канонічному» вишівському підручнику Б. Кулика. З одного боку, автор зазначає, що «не можна замінити речення *Нимидора поливала розсаду на грядках* реченням *Нимидорою поливалась розсада на грядках*, або *Мати варила куліш* — *Матір’ю варився куліш* **через «незграбність» цих пасивних конструкцій**. З другого боку, подає підметові речення: *Лекція про мову творів Івана Франка прочитана (була прочитана) учителькою Лебеденко і Тематика наукової роботи членів кафедри затверджується Вченою радою університету*, а також безособове речення: *Тематику наукової роботи членів кафедри затверджено Вченою радою інституту* як такі, що відповідають нормам української мови (Кулик, 1948, с. 264).

Далі перемогла «генеральна лінія», бо в жодній іншій відомій нам «канонічній» радянській граматичній праці не йшлося про «незграбність» навіть окремих пасивних конструкцій. Хоч і за радянських часів Б. Антоненко-Давидович, який не наважився відкинути **категорично можливість** орудного відмінка дійової особи», закликав не «надуживати ним, як це часто буває в писемній і в усній мові, наприклад: “Двері відчиняються *водієм*”, “Він насмажив її на похідній сковорідці, передбачливо захопленій *Кесарем*”; “Щось нове, не звідане *нами*”; “Нарубані *Пилипом* дрова”. Усі слова в цих фразах — українські, а все ж деякі фрази звучать не по-українському, не в ключі народної мови» (Антоненко-Давидович, 1970, с. 32).

Викладаючи синтаксичну специфіку української наукової мови, К. Гогорденська характеризує як синтаксичну помилку введення до складу безособових конструкцій на *-но, -то* члена «у формі орудного відмінка із значенням виконавця дії, напр.: **Нами проаналізовано 6 тисяч речень; Нами було виділено кілька зон акцентуації; Нами було запропоновано нову одиницю; Багато уваги було приділено мовознавцями вивченню словотвору; Матеріали узагальнено дослідником**», бо ці конструкції

є «завершальною ланкою в процесі нейтралізації суб'єкта, виконавця дії» (Городенська, 2001, с. 13) і тому принципово не можуть містити діяча. Новітні академіїні праці (Городенська, 2004, с. 290; 2017b, с. 484) містять подібне теоретичне твердження — про «редукцію суб'єктної валентності» й наводять правильні приклади без діяча в орудному відмінку, але, на жаль, чітко не наголошують на помилковості речень із діячем в орудному відмінку.

К. Городенська слушно зазначає, що для безособових речень із дієслівними формами на *-но*, *-то*, співвідносними з дієсловами *доконаного* виду, «характерна виразна безособовість і результативність» (Городенська, 2001, с. 13), проте тлумачить цю результатівість¹⁴ як стан, а це суперечить розумінню стану як тривання, а доконаного виду — як засобу передавати миттєвість (подієвість). Отже, щоб правильно витлумачити семантику зазначених речень, треба долучити аспектологіїні ідеї розвитку «макроситуації», що зроблено далі.

Ще складнішу ситуацію маємо з витлумаченням конструкцій із дієприкметниками на *-ний*, *-тий*. К. Городенська, з одного боку, уважає, що «національну синтаксичну самобутність української наукової мови» нівелює «абсолютно переважне вживання» таких конструкцій, і пропонує змінити співвідношення між активними і пасивними конструкціями (Городенська, 2001, с. 13–14), а з другого, слушно зазначає, що вони позначають *результатівий* стан.

Таке нерозрізнення пасиву і результативу, тобто пасивних і результатівих¹⁵ конструкцій, суперечить результатам типологіїних досліджень пасивних і результатівих конструкцій у різноструктурних

¹⁴ Через двозначність українського прикметника *результативний*, який, окрім відносного значення (прикметник до *результат*), набув ще якісного (який дає або приносить *позитивний* результат), у (Гінзбург, 2017, с. 4) запропоновано називати ці конструкції *результатівими*, бо *результатівий* — це однозначний відносний прикметник до будь-якого результату (як позитивного, так і негативного). Відповідно, опредметнену властивість треба називати *результатівістю*.

¹⁵ Академіїні граматики стверджують, що в українській мові «опозицію *актив / пасив* можуть формувати лише перехідні дієслова. Їхнім *пасивним корелятом* виступає предикативно вжитий пасивний дієприкметник доконаного або недоконаного виду, який кваліфікують як аналітичне синтаксичне дієслово зі значенням результативного стану, що є наслідком виконаної дії» (Городенська, 2004, с. 243; 2017b, с. 446). Проте, з типологіїного погляду (Недялков, 1983, с. 7, 13), зазначені українські конструкції з дієприкметниками правильно називати *результативом*, а не *пасивом*. А із семантичного погляду між активними і результатівими конструкціями є причинно-наслідкові зв'язки, а тому відповідні синтаксичні структури можна формально перетворювати одну в одну, але ці перетворювання не є станові.

мовах (Недялков, 1983). Згідно з цими дослідженнями активні й пасивні конструкції (у тих мовах, що мають протиставу актив / пасив) передають, хоч і з двох різних поглядів (*англ.* viewpoint), **ту саму аспектіву ситуацію**¹⁶ (дію¹⁷ чи подію), де є два учасники (суб'єкт і об'єкт). Залежно від того, як мовець хоче подати цю ситуацію та її учасників, він обирає активну чи пасивну конструкцію, а в пасивній конструкції може як називати, так і не називати суб'єкта (діяча). Це наочно показано на «хрестоматійному» прикладі будівництва школи в (Гінзбург, 2017, табл. 1), де граничну дію — будівництва й результатіву подію — збудування описано чотирма чужими мовами (англійською, німецькою, польською і російською), які мають протиставу актив / пасив. І дієві, і подієві конструкції цими мовами розташовано в двох рядках, верхній відповідає активним, а нижній — пасивним конструкціям (тричленним, де є діяч, і двочленним, де діяча не названо).

Результатіву конструкції передають іншу аспектіву ситуацію, ніж активні й пасивні. У цій ситуації є лише один учасник — суб'єкт результатіву стану, який на попередніх фазах був об'єктом дії / події (Гінзбург, 2017, рис. 4а). Після результатіву події, яку аспектологи називають «увійденням у стан», діяч, що спричинив перейдення об'єкта дії / події в результатіву стан, уже не впливає на нього. Тому діяч не є учасником цієї ситуації, а в результатіву конструкціях **будь-якою мовою** навіть теоретично не може бути діяча (Недялков, 1983, с. 13), що чітко впливає із останнього стовпчика (Гінзбург, 2017, табл. 1).

Попри семантичну відмінність двочленної пасивної подієвої конструкції від результатіву вони можуть в окремих мовах формально збігатися. Так, порівнюючи подані в (Гінзбург, 2017, табл. 1) двочленні пасивні подієві конструкції зазначеними чотирма мовами з відповідними результатіву, можна побачити, що в німецькій і польській мовах результатіву конструкції формально відмінні від пасивних подієвих, а в англійській і російській формально збігаються з ними. Тобто англійська (*The school is built*) і російська (*Школа построена*) конструкції залежно від контексту й обставин можуть мати як значення перебування

¹⁶ Такої самої думки дотримується С. Харченко, яка зазначає, що «активні і пасивні співвідносні конструкції виражають різні аспекти **тієї самої комунікативної ситуації** [...]». За спостереженнями науковців, вони передають **ту саму думку** різними граматичними формами...» (Харченко, 2017, с. 285).

¹⁷ Визначення утямків (понять): **процес; перебіг і подія** як фаз процесу; **дія і перебування в стані** як різновидів перебігу — див. у (Гінзбург, 2020, с. 4, 8–10).

в результатівому стані (тобто бути результатівою), так і значення події (тобто бути пасивною і подієвою). Проте додаток, що вказує на діяча, однозначно робить конструкцію пасивною і подієвою: *Школа построена рабочими* і *The school is built by workers*.

Ці три фази розвитку «макроситуації» подано українськими конструкціями в табл. 1, яка наочно показує, що новій українській літературній мові, що виникла на народно-розмовній основі наприкінці XVIII — на початку XIX ст. (Modern Ukrainian), властивий інший синтаксис¹⁸, ніж зазначеним вище чотирьом мовам.

Таблиця 1

Три фази розвитку «макроситуації»

Гранична перехідна дія	→	Результатова подія (увійдення в стан)	→	Перебування в результатівому стані
Дієві конструкції		Подієві конструкції		Результатіві конструкції
(1) <i>Робітники</i> (підмет — суб'єкт дії) <i>будували школу</i> (прямий додаток — об'єкт дії) два роки		(3) <i>Робітники</i> (підмет — суб'єкт події) <i>побудували школу</i> (прямий додаток — об'єкт події) у серпні		(6) <i>Школа</i> (підмет — суб'єкт стану) <i>побудована</i> з цегли
(2) <i>Школу</i> (прямий додаток — об'єкт дії) <i>будували</i> два роки		(4) <i>Школу</i> (прямий додаток — об'єкт події) <i>побудували</i> у серпні		
		(5) <i>Школу</i> (прямий додаток — об'єкт події) <i>побудовано</i> в серпні		

¹⁸ Як зазначала Н. Непийвода (Непийвода, 1996, с. 48), умови формування спричиняють різний ступінь наближеності літературної мови до живої народної, тобто неоднакове співвідношення книжних і розмовних елементів. Тенденція до переважання книжності властива і художньому, і нехудожньому стилям російської мови, які розвивалися одночасно. Що стосується до нової української мови, то спочатку на основі народної мови сформувався стиль художньої літератури, а значно пізніше — нехудожні стилі, зокрема офіційно-діловий і науковий, під суттєвим впливом російської мови, тобто на основі книжності. Такі кардинальні міжстильові розбіжності суперечать загальним законам розвитку мови, і тому такий стан справ не може тривати довго. Або зросійщені книжні елементи істотно вплинуть на розвиток загальнолітературних норм, і тоді українській літературній мові загалом загрожує відхил від власних тенденцій у бік тенденцій російських, або синтаксис нехудожніх стилів позбудеться впливу російської мови, на чому наполягали провідні мовознавці доби Розстріляного відродження, і наблизиться до рідної народно-розмовної основи. Сучасні мовознавці також закликають «справді дбати про народну основу української літературної мови і дбайливо її плекати», не переносючи на український ґрунт конструкцій «російського канцеляриту» (Сербенська, 2019, с. 153).

Із табл. 1 випливає, що нова українська літературна мова:

- має ефективні синтаксичні засоби подавати динамічний перехідний процес з обох поглядів: зосереджуючи увагу на суб'єкті (двоскладні підметові речення (1) і (3)) і на об'єкті (неозначено-особові речення (2) і (4), безособове речення (5)). І, щоб зосередити увагу на об'єкті, їй абсолютно не потрібні накинута пасивні конструкції на зразок **Школа будується робітниками* і **Школа побудована робітниками*, через які «мовлення втрачає свою еластичність, речення стає незграбним» (Сербенська, 2019, с. 154);
- чітко відрізняє дієві конструкції (речення (1)–(2)) від подієвих (речення (3)–(4)) завдяки граматичному значенню виду дієвідмінюваних дієслівних форм (недоконаний / dokonаний);
- має два варіанти безпідметових подієвих конструкцій (речення (4) і (5)), які значеннєво близькі, але не тотожні. Як зазначав О. Синявський, неозначено-особове речення (4) буде доречно тоді, коли діяч — це хтось із певного чітко окресленого кола осіб, або конкретна особа (чи особи), зазначена раніше. Тоді як речення (5) уживають, коли діячем є як відомі, так і невідомі особи, але завдяки дієслівній формі на *-но*, *-то* воно виразніше передає результатівість, доповнюючи її значенням «хтось зробив» (Синявський, 2018, с. 215);
- формально розрізняє результатіві конструкції зі значенням перебування в результатівому стані та подієві конструкції зі значенням результатіві події, уживаючи в перших дієприкметників на *-ний*, *-тий* (*Школа побудована*), а в других — спільнокоренових дієслівних форм на *-но*, *-то* (*Школу побудовано*). Як доведено вище, у результатівих конструкціях *будь-якою мовою* навіть теоретично не може бути діяча. Так само подієва конструкція з дієслівною формою на *-но*, *-то* не пасивна, бо в ній слово *школа* не підмет, а прямий додаток (табл. 1). Тому **в обидві конструкції принципово не можна вводити додаток, що вказує на діяча**. Цим українська мова відрізняється від російської¹⁹, у якій конструкція *Школа построена* залежно від контексту й обставин може бути пасивною та подієвою (тобто пе-

¹⁹ На нашу думку (Гінзбург, 2017, с. 18), конструкції з українськими дієприкметниками на *-ний*, *-тий* не можуть передавати подію саме через те, що ізольований дієприкметник не має основних дієслівних категорій, окрім категорії виду, а тому перебуває поза власне дієсловом (Вихованець, 1988, с. 129–131; 2004, с. 148–150; 2017, с. 292–297; Городенська, 2004, с. 286–288; 2017b, с. 486–488).

редавати результатіву подію), а може бути результатіву й передавати перебування в результатіву стані. Як уже зазначено вище, введення в цю російську конструкцію діяча в орудному відмінку робить її однозначно пасивною і подієвою. Саме такі синтаксичні особливості російської мови накидали українській, а тих, хто твердив, що діяча в орудному відмінку для української мови неприродний, звинувачували в «націоналістичному шкідництві» та спробі відірвати українську мову від мови російського пролетаріату.

Отже, речення на зразок **Школа будується робітниками*, **Школа побудована робітниками* і **Школу побудовано робітниками* суперечать нормам української мови, і їх не вільно вживати в українських текстах ані зрідка, ані часто, тобто ніколи. Так само хибними є такі конструкції офіційно-ділового стилю:

*Реалізація заходів здійснюється Міністерством освіти і науки України в межах Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні;

*...надсилаємо засвідчену копію зазначеної Угоди про позику, а також її неофіційний переклад українською мовою, здійснений Міністерством фінансів України як відповідальним ЦОВВ за укладення цього міжнародного договору;

*гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» — і їх також не вільно вживати в нормативних документах і правових актах.

4.2. Проблемні питання української морфології

Основна відмінність української мови від російської полягає в особливостях мовних засобів для подавання процесових утямків. Зазначені особливості були основним напрямом зросійщення. Через це українській морфології досі бракує однозначної, несуперечливої та загально визнаної концепції дієслова як частини мови й частиномовної належності дієслівних утворів, системи їхніх граматичних ознак і пов'язаного з цим правильного розуміння їхньої семантики та правил уживання в різних синтаксичних конструкціях (Гінзбург, 2021, с. 9).

Далі розглянемо лише вади української морфології, пов'язані з введенням різновидів дієприкметників на *-чий*, *-ицій*, *-ший* і *-мий* до системи українських дієприкметників, щоб наблизити її до російської.

4.2.1. Які різновиди дієприкметників властиві новій українській літературній мові?

Відповідь на це питання дають зазначені вище мовознавчі джерела, не спотворені владним утручанням.

На думку І. Огієнка, «українська мова мала вдавнину чотири форми дієприкметників: по дві форми діяльних (активних) і страдальних (пасивних) часу теперішнього й минулого: 1. люблящий (чи -чий), 2. любивший, 3. любимий, 4. люблений. Головною ознакою дієприкметника вставовину було те, що він вільно показував часовий стосунок одного йменника до другого в зложеному реченні ²⁰» (Огієнко, 1951, с. 100). «Але з бігом часу в українській мові сама будова речення так істотно змінилася, що дієприкметники стали непотрібні, чому вони вбільшості згодом завмерли, змінившись на прості прикметники» (Огієнко, 1951, с. 244), а також на дієприслівники. Це наочно показано в табл. 2, побудованій на підставі (Синявський, 2018, с. 99–100, 104).

О. Курило, аналізуючи сучасні її літературні твори, писала: «Українська мова не знає активних дієприкметників на *-чий*, *-(в)иий*, ані пасивних на *-мий* у тому творенні та в тій функції, як їх уживає сучасна українська літературна мова» (Курило, 1925, с. 9). Про неприродність для української мови (народної і доброї письменницької ²¹) дієприкметників на *-чий* (црк.-сл. *-щий*), *-иий* і *-мий* (широко вживаних у російській літературній мові, куди вони потрапили з мови церковно-слов'янської, і властивих середньоукраїнській мові) зазначали також М. Наконечний

²⁰ Сучасною синтаксичною термінологією — *складне речення*.

²¹ До цього твердження М. Наконечний робить таку дуже важливу засторогу: «...у письменській сливе немає — часом трапляються (навіть у добрих знавців мови)» (Наконечний, 1928, с. 180), яку треба мати на увазі, коли на підтвердження нібито наявності цих форм у сучасній українській мові наводять поодинокі приклади з творів окремих українських класиків. Річ у тім, що, як слушно зазначав С. Караванський, «всі діячі українського відродження XIX ст. вже діставали освіту російською мовою. Цей факт не міг не відбитися на “малоросійській” мові, якою піонери культурного відродження України (кінець XVIII — початок XIX ст.) починали писати свої твори, діставши перед тим російськомовну освіту. [...] Сьогодні можна тільки дивуватися, що не вивчаючи української мови та її граматики в жодній школі, не послуговуючись жодною україномовною літературою, а лише на підставі контактів з україномовним оточенням, Котляревський творив шедеври цією безписемною на той час мовою» (Караванський, 2009, с. 137). «Після появи “Енеїди” український літературний обрій заряснів іменами: Стороженко, Квітка, Гребінка, Боровиковський, Шевченко, Куліш. І кожен з цих письменників у своїй творчості так чи інак вдавався до русизмів. Не важко відшукати русизми у П. Куліша, знаходимо їх і в Т. Шевченка» (Караванський, 2009, с. 140).

(Наконечний, 1928, с. 180), О. Синявський (Синявський, 2018, с. 99–100), М. Сулима (Сулима, 1928, с. 72) та П. Горецький (Горецький & Шаля, 1929, с. 215–216).

Таблиця 2

Різновиди дієприкметників книжної середньоукраїнської та нової української літературної мови

Книжна середньо-українська мова (Middle Ukrainian)	Нова українська літературна мова, що виникла на народно-розмовній основі наприкінці XVIII — на початку XIX ст. (Modern Ukrainian)
на -чий (црк.-сл. -щий , рідковживані)	ці зниклі дієприкметники залишили від себе дві парості: 1) дієприслівники на -чи ; 2) прикметники на -чий , -щий , хоча далеко не від усіх дієслів, а тільки від деяких
на -ший (-вший)	ці зниклі дієприкметники залишили від себе дієприслівники на -ши , але зовсім нема прикметників від колишніх дієприкметників минулого часу на -ший
на -мий	від цих зниклих дієприкметників збереглися окремі прикметники дієприкметникового походження, як: питомий, відомий, видимий, знайомий, рухомий тощо
на -ний, -тий	досить повно залишилися в українській мові від давнини

Отже, найавторитетніші мовознавці доби Розстріляного відродження вважали, що в українській мові досить повно **збереглися лише** дієприкметники на **-ний, -тий**, і їх доволі широко вживають, творячи і від доконаних, і від недоконаних дієслів (Курило, 1925, с. 25–27; Синявський, 2018, с. 100–103; Наконечний, 1928, с. 184; Сулима, 1928, с. 72; Горецький & Шаля, 1929, с. 213–214). І цей висновок зафіксовано в першому виданні «Українського правопису» (Український правопис, 1929, § 51), що його 6 вересня 1928 р. затвердив нарком освіти УСРР М. Скрипник.

Тобто українська мова значно бідніша на дієприкметникові форми, ніж сусідні слов'янські мови, зокрема російська, яка має чотири дієприкметникові форми (Горецький & Шаля, 1929, с. 215), але це не вада, а характерна риса сучасної української літературної мови, пов'язана з її народно-розмовною основою. І тому, перекладаючи з російської або іншої слов'янської мови, у якій дієприкметники поширені (особливо в книжних стилях), не можна кожному чужомовному дієприкметникові поставити у відповідність український дієприкметник, та в тому й нема потреби, бо є багато різних способів, щоб, не порушуючи милозвучности та правил

української мови, правильно й точно передати те, що в іншій мові передають дієприкметниками. Рекомендації, як це робити, викладено ще в граматичних працях доби Розстріляного відродження, зокрема в (Наконечний, 1928, с. 180–184; Горецький & Шаля, 1929, с. 217–224; Сулима, 1928, с. 72–73), а також у багатьох сучасних мовознавчих працях, наприклад: (Фаріон, 2013, с. 91–94; Караванський, 2009, с. 96–103, 174–175, 178–181, 188–190; Пономарів, 2012, с. 203–206).

Звичайно, і за часів українізації бували «випадки, коли, напр., українські письменники або» утворювали «від себе дієприкметники на *-чий*, *-щий*, *-ший*, *-мий*, або декотрим наявним прикметникам» подібної форми надавали «невластивого їм дієслівного значення й» уживали їх «так, наче вони дієприкметники» (Сулима, 1928, с. 73). М. Сулима наводить відповідні приклади з творів авторитетних українських письменників і зазначає, що «такого типу сурогатів можна подати багато, але це не промовлятиме за масовість цікавого нам явища. Коли об'єктивно порівняти ці сурогати до тих випадків, де їх нема (а могли б при певних умовах бути), то їх слід назвати винятками, непорозумінням, збоченнями — та й годі. Наявність цього намулу в укр. інтелігентській і письменницькій мові звичайно пояснюють впливом російської літературної мови. Це — правда. Іноді тут доводиться вбачати й безпосередній црк.-слов'янський вплив (напр., у Шевченковій мові). Не обійшлося тут і без польського літературного впливу (на галичан, напр.). Окрім црк.-сл., рос. та польськ. впливу, до поширення в укр. інтелігентській балачці й письменницькій мові непуричних дієприкметникових словотворів причинився пізніше ще один чинник. Це — деякі граматики укр. мови, куди необачні автори заводили рецепти з црк.-сл., рос. і польських граматик, забуваючи про природу укр. мови. [...] Проте за останніх років в українському друкованому слові й інтелігентській балачці дуже зменшилося дієприкметникових словотворів на *чий*, а надто на *мий* і *ший*. Можна бути певним, що невдовзі ці сурогати зовсім зникнуть, і українська літературна мова стане ще чистішою й правильнішою з народньо-масового погляду» (Сулима, 1928, с. 73–74). І справді, в українських перекладах наукової, філософської, політичної літератури в 1920–1930-х рр. майже не вживали активних дієприкметників у функції простого означення (Масенко, 2005, с. 257).

Заради правди, треба зазначити, що в той час були також інші погляди. Уже згаданий «борець проти пуризму» О. Матвієнко писав, що «боротьба проти активних дієприкметників і навіть те, що їх нагадує (покаж-

чик — показник, виборча комісія — виборна комісія) є продовження шкідливої нині тенденції відмежовування від російської мови» (Матвієнко, 1932, с. 53), тобто він виходив не з мовознавчих, а із суто політичних міркувань.

4.2.2. Як було накинуто дієприкметники на *-чий*

Позитивна тенденція, на яку сподівався М. Сулима, на жаль, припинилася 1933 р., коли почалася боротьба з «націоналістичним шкідництвом на мовному фронті». Інструментом урядового втручання у структуру української мови стала вже згадувана «Резолюція Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в справі граматичній», де серед «націоналістичних рецептів» під № 6 зазначено «безоглядні рецептурні перепони найменшим можливостям творення прикметникових форм типу дієприкметників активних, неминучих в деяких випадках стилістично-перекладницької практики (напр. *існуючий, пануючий, меншовикуючий*)». У «Резолюції...» оголошено «непримиренно жорстоку боротьбу цьому шовіністичному намулові» й закликано «рішуче викорінювати, як ворожу мовній політиці пролетаріату, теоретичну продукцію й мовну практику українських контрреволюційних, нацдемівських елементів» (Хвиля, 1933, с. 126–127).

На виконання цієї резолюції комісія, створена при Наркомосі, переглянула (Український правопис, 1929), «очистила його від націоналістичних перекручень, що... спрямовували українську мову на відрив від мови російської» (Український правопис, 1933, с. 5). У новій редакції «Українського правопису», зокрема, до параграфа про дієприкметники (Український правопис, 1933, § 73) додано спеціальний пункт 4 про дієприкметники на *-чий* (табл. 3).

Отже, щоб наблизити українську мову до російської, в українську граматику примусово введено активні дієприкметники на *-чий*. Їх містили всі «канонічні» радянські граматичні праці (Кулик, 1948, с. 192–193; Ільїн, 1951, с. 330; Русанівський, 1969, с. 409–411) та видання «Українського правопису» після 1945 року (Український правопис, 1946, § 87; Український правопис, 1960, § 88), правда, деякі з певними застереженнями. Зокрема, згідно з (Ільїн, 1951, с. 330) «творення і вживання цієї групи дієприкметників досить обмежене в сучасній українській мові», а в зазначених виданнях правопису стоїть примітка «зрідка» (табл. 3).

Проте академія радянська граматики (Русанівський, 1969, с. 409–411) уже не містить жодних засторог і подає докладні правила творення активних дієприкметників на **-чий** від дієслівних основ різних класів із конкретними прикладами, узаконюючи ці форми. А на підставі академічної граматики 1969 р. уклали шкільні та вишівські підручники, за якими вчилися всі майбутні письменники, науковці та інші автори. Тому не дивно, що активні дієприкметники на **-чий** глибоко вкоренилися у структуру української мови, про що свідчать результати дослідження фактичного вживання активних дієприкметників за Генеральним регіонально анотованим корпусом української мови (ГРАК), розпочатого 2017 р., коли обсяг ГРАК був близько 100 млн токенів (версія ГРАК-1), а закінченого в 2019 р. за корпусом обсягом 427 млн (ГРАК-7) (Шведова, 2020, с. 340–341).

Укоріненню активних дієприкметників на **-чий** сприяють, по-перше, (Український правопис, 2019, § 119), який визнає²² такі форми (табл. 3), а по-друге, більша «обережність» оцінок авторів новітніх авторитетних граматичних праць порівняно з попередніми. Зокрема, у (Вихованець, 2004, с. 147) з посилкою на О. Курило однозначно сформульовано, що «найголовнішу ознаку дієприкметників становить те, що в українській мові не вживані так звані активні дієприкметники теперішнього часу». Але у (Вихованець, 2017, с. 292) цю думку вже викладено «обережніше»: «Найважливішою ознакою дієприкметників є те, що в українській мові обмежено вживані так звані активні дієприкметники теперішнього часу». Тобто виходить, що **обмежено вживати** цих накиннутих форм можна.

Ще більшу поступку «реальному мовленню», спотвореному багаторічним владним утручанням, зроблено в (Зубань, 2013, с. 321), де зазначено, що «активні дієприкметники із суфіксами **-уч-**, **-ач-** не набули в сучасній українській мові регулярного творення, тому що вони утворюються тільки від неперехідних дієслів, лексичний корпус яких кількісно невеликий, тому дієприкметники із суфіксами **-уч-**, **-ач-** і формують в українській мові непродуктивний словотвірний тип». Проте, на думку О. Зубань, «вони є характерними для сучасної української мови, оскільки активно вживалися в українських текстах кінця ХХ ст. і продовжують використовуватися у сучасній літературі, що підтверджується низкою прикладів».

²² Хоча подані як приклади дієприкметників на **-чий** в (Український правопис, 2019, § 119) слова *живучий, квітучий, лежачий, стоячий* (табл. 3) давно вже стали звичайними прикметниками.

На наш погляд, якщо за критерій правильності вважати приклади мовлення, спотвореного багаторічним владним утручанням, то українська мова **ніколи не зможе позбутися** накиннутих дієприкметників на **-чий**.

Тому пропонуємо виходити з концепції авторитетних сучасних мовознавців, які стверджують, що «відсутність в активному вжитку дієприкметників» на **-чий** «не вада, а характерна ознака сучасної української літературної мови, пов'язана з її народно-розмовною основою», тоді як «наявність в окремих класиків української літератури» подібних утворів «не виправдовують» уживання «таких слів у сучасній мові» (Пономарів, 2012, с. 204, 206).

4.2.3. Подальше владне втручання в систему українських дієприкметників з метою наблизити її до російської

Треба зазначити, що прибічники максимального наближення української мови до російської не обмежилися лише активними дієприкметниками на **-чий**.

По-перше, зроблено спробу «відновити» активні дієприкметники минулого часу на **-шій**. У проєкт (Український правопис, 1938, § 87) із приміткою «зрідка» введено дієприкметник *перемігшій* (табл. 3), нібито потрібний, щоб перекласти українською гасло: *СССР — страна победившего социализма*²³. У проєкті (Український правопис, 1940, § 87) примітку вилучили, а перелік дієприкметників на **-шій** розширили, додавши ще *бувшій*, *спалахнувшій* (табл. 3). Проте ці нав'язувані слова «так і лишилися» в українській мові «чужинцями» (Пономарів, 2012, с. 205).

По-друге, у проєкті (Український правопис, 1940, § 87) з'явилися ще (табл. 3):

- дієприкметники теперішнього часу на **-чий**: *міслячий*, *ростучий*;
- дієприкметники теперішнього часу на **-мий**: *любимий*, *необоримий*, *припустімий*, *здійснімий*.

Окрім того, щоб максимально наблизити різновиди дієприкметників української мови до російської мови в проєктах (Український правопис,

²³ Цікаво, що навіть укладачі виданого за радянських часів академічного словника (Головачук та ін., 1969, т. 2, с. 475), відчуваючи неприродність дієприкметника *перемігшій*, подали українською це гасло в двох варіантах: *СРСР — країна перемігшого (переміги) соціалізму*.

1938, § 87; Український правопис, 1940, § 87) дієприкметники на **-ний** штучно поділяли на дієприкметники минулого і теперішнього часу (табл. 3), хоча про останні були змушені визнати, що «ці форми, власне, минулого часу, але звичайно вживаються і як дієприкметники теперішнього часу».

Проте запровадити в українську мову дієприкметники на **-щий** і **-мий**, відкинувши тим самим її розвиток на 150 років до рівня книжної середньоукраїнської мови (табл. 2), на щастя, не вдалося. Бо «політику внутрішнього зросійщення української мови загальмували політичні події 1939 р. — об'єднання УРСР із західноукраїнськими областями, де вживання української мови відзначалось соціальною й функціональною повнотою і де суспільство чинило потужний опір русифікації» (Масенко, 2005, с. 17–18).

Таблиця 3

Різновиди дієприкметників за виданнями і проєктами видань «Українського правопису»

Джерело	Різновиди дієприкметників
(Український правопис, 1929, § 52). Затвердив 6 вересня 1928 р. народний комісар освіти УСРР М. Скрипник	Із дієприкметників в українській мові залишилися у повній мірі лише дієприкметники на -ний, -не, -на та -тий, -те, -та
(Український правопис, 1933, § 73). Затвердив 5 вересня 1933 р. народний комісар освіти УСРР В. Затонський	– дієприкметники на -ний, -не, -на; -тий, -те, -та ; – активні дієприкметники на -чий (-аючий, -уючий) : <i>бажáючий, чекáючий, менишовикyючий, конкурyючий, працюючий, виростáючий</i> і т. д.
(Український правопис, 1938, § 87). Проєкт видання четвертого, на правах рукопису	1. Активного стану: – теперішнього часу на -чий, -а, -е (-аючий, -уючий, -юючий) : <i>зростáючий, конкурyючий, працюючий</i> ; – зрідка минулого часу на -ший, -а, -е , напр.: <i>СРСР — країна перемігшого соціалізму</i> . 2. Пасивного стану: а) теперішнього часу на -уваний, -а, -е, -юваний, -а, -е: намічуваний, простéжуваний, заготовлюваний ; ці форми, власне, минулого часу, але звичайно вживаються як еквівалентні до колишніх форм на -мий ; б) минулого часу на -ний, -а, -е і -тий, -а, -е: одéржаний, міттий

Продовження табл. 3

Джерело	Різновиди дієприкметників
<p>(Український правопис, 1940, § 87). Проект, наклад 50 примірників</p>	<p>1. Активного стану: а) Теперішнього часу на -чий, -а, -е: зростаючий, виконуючий, працюючий. Примітка. Вживаються також дієприкметники теперішнього часу на -ший, -а, -е: міслящий, ростущий. б) Минулого часу на -ший, -а, -е: перемігший, бівший, спалахнувший. Примітка. Від деяких неперехідних дієслів вживаються дієприкметники минулого часу на -лий, -а, -е, напр.: почорнілий, навівлий.</p> <p>2. Пасивного стану: а) Теперішнього часу на -ний, -а, -е (-аний, -яний, -єний, -єний, -ований, -йований, -ьований, -уваний, -юваний), напр.: <i>знаний, сіяний, творений, гоєний, будований, копіюваний, формульований, намічуваний, виготовлюваний</i>; ці форми, власне, минулого часу, але звичайно вживаються і як дієприкметники теперішнього часу. Примітка. Вживаються також дієприкметники теперішнього часу на -мий, -а, -е: любімий, неборимий, припустімий, здійснімий. б) Минулого часу на -ний, -а, -е і -тий, -а, -е: одержаний, мітій</p>
<p>(Український правопис, 1946, § 87). Видання перше. Схвалила 8 травня 1945 р. Рада народних комісарів УРСР</p>	<p>1. Зрідка активного стану теперішнього часу на -чий, -а, -е: зростаючий, виконуючий, працюючий. Примітка. Від деяких неперехідних дієслів уживаються дієприкметники минулого часу на -лий, -а, -е, напр.: почорнілий, навівлий.</p> <p>2. Пасивного стану: а) Минулого часу на -ний, -а, -е (-аний, -яний, -єний, -єний, -ований, -йований, -ьований, -уваний, -юваний), напр.: <i>(зі)знаний, (по)сіяний, (с)творений, (за)гоєний, (з)будований, (с)копіюваний, (с)формульований, намічуваний, виготовлюваний</i>; б) Минулого часу на -тий, -а, -е: мітій, ужітій, закритий, початий</p>

Джерело	Різновиди дієприкметників
<p>(Український правопис, 1960, § 88). Видання друге, виправлене і доповнене. Затвердили: Академія наук УРСР, Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР і Міністерство освіти УРСР</p>	<p>1. Активного стану теперішнього часу на -чий (-а, -е) (зрідка): <i>зростаючий, виконуючий, працюючий, організуючий, мобілізуючий, перетворюючий</i>. Примітка. Від деяких неперехідних префіксальних дієслів уживаються дієприкметники минулого часу на -лий (-а, -е), напр.: <i>почорнілий, навіслий</i>. 2. Пасивного стану: а) Минулого часу на -ний, -а, -е (-аний, -яний, -єний, -єний, -ований, -йований, -ьований, -уваний, -юваний), напр.: <i>(зі)знаний, (по)сіяний, (с)творений, (за)госєний, (з)будований, (с)копійований, (с)формульований, намічуваний, заготовлюваний</i>; б) Минулого часу на -тий, -а, -е: міттий, ужіттий, закритий, початий.</p>
<p>(Український правопис, 1993, § 84). Видання четверте, виправлене і доповнене. Схвалили: Академія наук України, Міністерство освіти України, Міністерство культури України</p>	<p>1. Активного стану: а) теперішнього часу на -чий (-а, -е) зрідка: <i>виконуючий, зростаючий, мобілізуючий, організуючий, перетворюючий, працюючий</i>; б) минулого часу на -лий (-а, -е): зжівклий, навіслий, осілий, почорнілий. 2. Пасивного стану минулого часу: а) на -ний, -а, -е (-аний, -яний, -єний, -єний, -ований, -йований, -ьований, -уваний, -юваний): <i>(зі)знаний, (по)сіяний, (с)творений, окрілений, (за)госєний, (з)будований, (с)копійований, (с)формульований, намічуваний, виготовлюваний</i>; б) на -тий (-а, -е): закритий, міттий, початий, ужіттий</p>
<p>(Український правопис, 2019, § 119). Схвалив: Кабінет Міністрів України (Постанова № 437 від 22 травня 2019 р.). Схвалили: Президія Національної академії наук України (протокол № 22/10 від 24 жовтня 2018 р.) та Колегія Міністерства освіти і науки України (протокол № 10/4-13 від 24 жовтня 2018 р.). Затвердила Українська національна комісія з питань правопису (протокол № 5 від 22 жовтня 2018 р.)</p>	<p>1. Дієприкметники активного стану: 1) теперішнього часу на -чий (-а, -е) (уживані переважно як прикметники та іменники): <i>живучий, квітучий, лежачий, стоячий</i>; 2) минулого часу на -лий (-а, -е): зжівклий, навіслий, осілий, почорнілий. 2. Дієприкметники пасивного стану минулого часу: 1) на -ний (-аний, -яний, -єний, -єний, -ований, -йований, -ьований, -уваний, -юваний (-а, -е): <i>(зі)знаний, (по)сіяний, (с)творений, окрілений, (за)госєний, (з)будований, скопійований, сформульований, знехтуваний, очілюваний</i>; 2) на -тий (-а, -е): біттий, взутий, жєттий, закритий, міттий, початий, тєртий, ужіттий, узутий</p>

4.2.4. Хибність класифікації сучасних українських дієприкметників за станом

У сучасній українській мові від давнини досить повно збереглися лише дієприкметники на **-ний, -тий** (табл. 2), і їх доволі широко вживають, творячи і від доконаних, і від недоконаних дієслів. Проте, як слушно зазначав Ю. Шевельов, характеристика українських дієприкметників на **-ний, -тий** як пасивних «спирається більше на історію мови, ніж на її сучасний стан. Тепер українська мова майже зовсім утратила активні дієприкметники, а тим самим утратилося протиставлення активних і пасивних дієприкметників, і останні, наближаючися до ролі дієприкметника взагалі, універсального дієприкметника, часто зовсім уже не мають пасивного значення. [...] Дуже сприяло цьому зневизначенню пасивного значення дієприкметника ще й те, що українська мова не творить дієприкметників з показником **-ся**» (Шевельов, 1951, с. 319–320).

На думку Ю. Шевельова, у «новітній літературній мові почали ширитися» (табл. 3) утворені від неперехідних дієслів доконаного виду форми на **-лий**²⁴, які «набрали вже цілковито прав громадянства з функціями дієприкметника» (Шевельов, 1951, с. 324) і вказують на набуту ознаку (напр.: *посивілий, змарнілий, замерзлий*), утворюючи перехідну ланку між дієприкметниками і власне прикметниками (Вихованець, 2004, с. 147; 2017, с. 292). Оскільки «дієприкметники на **-ний, -тий** у головному творяться від перехідних дієслів; отже, дієприкметники на **-лий** розвиваються як важливе доповнення їм, творячися якраз від неперехідних дієслів» (Шевельов, 1951, с. 325). Тому між цими двома різновидами дієприкметників принципово не може бути протистави. Кожен різновид, утворений лише від певних дієслів, наближається «до ролі дієприкметника взагалі, універсального дієприкметника», «що не розрізняє ані часів, ані активності чи пасивності, а тільки види і внутрішньо-видові відтінки» (Шевельов, 1951, с. 325).

Отже, класифікація дієприкметників на **-ний, -тий** як пасивних, а на **-лий** як активних зумовлена історією мови, а саме первісною парадигмою дієприкметників, яку українська мова давно вже втратила.

²⁴ Бо О. Синявський уважав цих форм на **-лий** віддієслівними прикметниками, які заховують іще деяку дієприкметниковість, «коли трапляються такі сполучення, як “невчасно згаслий автор” (Б. Грінч.), “від заснулої в колісці дитини” (В. Виннич.), “сироту, виролу в погорді” (Ів. Франко), “виття ... збудило між скелями луну, давно померлу” (Л. Україн.)» (Синявський, 2018, с. 104).

5. Висновки

1. Накинуті внаслідок владного втручання синтаксичні конструкції та граматичні форми *так глибоко вкоренилися*, що досі панують як у навчальній і у фаховій літературі, так і в нормативних документах і правових актах.
2. Щоб позбутися примусово запроваджених *синтаксичних конструкцій і граматичних форм* у навчальній і у фаховій літературі та повернути сучасній українській літературній мові питомі риси, пов'язані з її *народно-розмовною основою* й *описані в класичних граматичних розвідках* доби Розстріляного відродження, потрібно чітко виокласти в академічних граматиках, шкільних і вишівських підручниках такі сім найважливіших прескриптивних норм (приписів):
  - 1) в українському реченні діяч (істота, група істот, колектив, установа, організація тощо) не може бути додатком в орудному відмінку;
  - 2) українських дієслів на *-ся* вільно вживати лише у зворотному й безособовому значеннях, а пасивного значення вони не можуть мати взагалі;
  - 3) сучасна українська літературна мова не знає дієприкметників на *-чий* (црк.-сл. *-щий*), *-ший* і *-мий* і тому не має протистави активних і пасивних дієприкметників;
  - 4) у сучасній українській літературній мові вільно вживати лише дієприкметників на *-ний*, *-тий* і на *-лий*, які є не форми дієслова, а різновиди віддієслівних прикметників. Проте, на відміну від спільнокореневих власне віддієслівних прикметників, вони успадковують від твірного дієслова граматичне значення виду й усі валентні позиції, окрім суб'єктної та об'єктної;
  - 5) синтаксичні конструкції з дієприкметниками на *-ний*, *-тий* доконаного виду не можуть передавати результатів події, а передають перебування в результатівому стані. Тому в таких результатівих конструкціях *принципово* не може бути діяча, який спричинив перейдення в цей стан, бо він уже не є учасником цієї аспектової ситуації;
  - 6) синтаксичні конструкції з дієслівними формами на *-но*, *-то* передають результатіві події, спричинені діями істоти, групи істот, колективу, установи, організації тощо. Для цих подієвих конструкцій

- характерна виразна безособовість і результатівість, доповнена значенням «хтось зробив». Тому в таких конструкціях *принципово* не можна зазначати діяча;
- 7) маючи власні ефективні синтаксичні засоби зосереджувати увагу на об'єкті (неозначено-особові речення, узагальнено-особові речення і безособові речення з дієслівними формами на *-но, -то*), сучасна українська літературна мова не потребує пасивних конструкцій узагалі й тому не має дієслівної категорії стану.
3. Щоб позбутися *накинутих синтаксичних конструкцій і граматичних форм* у нормативних документах і правових актах і відповідно зукраїнізувати їх, потрібно, щоб Національна комісія зі стандартів державної мови затвердила граматичний стандарт української мови, який би містив повищі сім приписів.
4. Пропонуємо в підручниках і граматиках української мови таке:
- а) **чітко** відрізнити питома українські синтаксичні конструкції й граматичні форми від чужомовних, не характеризувати останніх як *обмежено вживаних, допустимих зрідка* або *за певних умов*, а вказувати на їхню *неправильність і недопустимість*;
- б) **не вчити**, як **творити** накинуті конструкції й форми, підкріплюючи навчальний матеріал відповідними вправами, бо виконання їх *закріплює у свідомості* учнів / студентів ці неприродні конструкції й форми;
- в) **не наводити** прикладів уживання накинутих конструкцій і форм, навіть із творів *найавторитетніших українських класиків*;
- г) **не вживати** в граматичних описах української мови термінів *дієслівна категорія стану, активний стан, пасивний стан, активний дієприкметник, пасивний дієприкметник, пасивна конструкція, дієприкметник теперішнього часу, дієприкметник минулого часу*, бо вони створюють в учнів / студентів хибне уявлення про граматичну структуру сучасної української мови.

Acknowledgement

Автор вважає за свій приємний обов'язок щиро подякувати Ростиславові Воронезькому за постійне та плідне обговорювання порушених у статті питань і за його зауваги та пропозиції, що істотно поліпшили текст статті.

Список використаної літератури

- Антоненко-Давидович, Б. (1970). *Як ми говоримо*. Радянський письменник.
- Білодід, І. К., & Кудрицький, Є. М. (1970). *Граматика слов'янська I. Ужєвича*. Наукова думка.
- Вихованець, І. Р. (1988). *Частини мови в семантико-граматичному аспекті*. Наукова думка.
- Вихованець, І. (2004). Іменник. Прикметник. У І. Вихованець & К. Городенська, *Теоретична морфологія української мови: академ. граматика укр. мови* (с. 44–150). Унів. вид-во «Пульсар».
- Вихованець, І. Р. (2017). Іменник. Прикметник. У І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко & С. О. Соколова, *Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія* (с. 69–117, 187–317). Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Воронезький, Р. (2018). Зауваги й пропозиції до проекту нової редакції Українського правопису, що його (проект) опубліковано 15 серпня 2018 року. *Слово Просвіти*, 46, 6.
- Гінзбург, М. (2016). Правила вживання ся-дієслів у фахових українських текстах. *Вісник: Проблеми української термінології*, 842, 3–17.
- Гінзбург, М. (2017). Про активні, пасивні та результативні конструкції в українських фахових текстах на тлі інших мов. *Вісник: Проблеми української термінології*, 869, 3–22.
- Гінзбург, М. (2020). Класифікування та гармонізування утямків (понять), пов'язаних з процесами. У *Проблеми української термінології: зб. наук. праць учасників XVI Міжнар. наук. конф. СловоСвіт 2020, 1–3 жовт. 2020 р.* (с. 3–18). Видавництво Львівської політехніки.
- Гінзбург, М. (2021). Пропозиції щодо запровадження в українське мовознавство концепції мішаних частин мови. *LANGUAGE: Codification-Competence-Communication*, 1 (4), 7–29. [https://doi.org/10.24025/2707-0573.1\(4\).2021.231684](https://doi.org/10.24025/2707-0573.1(4).2021.231684).
- Головащук, С. І., & ін. (1969). *Російсько-український словник*. (Т. I–III). Наукова думка.
- Горещий, П., & Шала, Ів. (1929). *Українська мова: практично-теоретичний курс*. (Вид. 7-е). Книгоспілка.
- Городенська, К. (2001). Синтаксична специфіка української наукової мови. *Українська термінологія і сучасність, IV*, 11–14.
- Городенська, К. (2004). Дієслово. Прислівник. У І. Вихованець & К. Городенська, *Теоретична морфологія української мови: академ. граматика укр. мови*. (с. 217–327). Унів. вид-во «Пульсар».
- Городенська, К. (2017а). Граматичний стандарт української літературної мови і сучасна практика. *Граматичні студії*, 3, 17–21.
- Городенська, К. Г. (2017б). Дієслово. Прислівник. У І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко & С. О. Соколова, *Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія* (с. 364–414, 442–593). Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Зубань, О. М. (2013). Прикметник. У А. К. Мойсієнко (Ред.), *Сучасна українська літературна мова: Морфологія* (с. 312–351). Знання.
- Ільїн, В. С. (1951). Морфологія. У Л. А. Булаховський (Ред.), *Курс сучасної української літературної мови* (Т. I, с. 288–480). Радянська школа.
- Караванський, С. (2009). *Секрети української мови*. Бак.
- Карпіловська, Є., Кочерга, О., & Мейнарович, Є. (2004). Структурні зміни української наукової термінології протягом двадцятого сторіччя. *Вісник: Проблеми української термінології*, 503, 3–8.
- Кочерга, О. (2004). Мовознавчі репресії 1933 року. *Незалежний культурологічний часопис «Ї»*, 35, 96–105.

- Кримський, А., & Єфремов, С. (1924–33). *Російсько-український академічний словник*. <https://tzu.org.ua/>.
- Кубайчук, В. (2004). *Хронологія мовних подій в Україні: зовнішня історія української мови*. К. І. С.
- Кулик, Б. М. (1948). *Курс сучасної української літературної мови*. Радянська школа.
- Курило, О. (1925). *Уваги до сучасної української літературної мови*. (Вид. 3-тє). Книгоспілка.
- Кучеренко, И. К. (1967). *Теоретические вопросы грамматики украинского языка: Морфология* [Автореф. дис. докт. філол. наук, Київський гос. ун-т ім. Т. Г. Шевченка].
- Лаврінець, О. Я. (2013). Суб'єктна синтаксема в пасивних конструкціях сучасної української наукової мови. *Мовні і концептуальні картини світу*, 46 (2), 301–315.
- Масенко, Л. (Ред.). (2005). *Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: Док. і матеріали*. Видавничий дім «Києво-Могилянська акад.».
- Матвієнко, О. (1932). *Стилістичні паралелі (проти пуризму)*. Радянська школа.
- Моргунюк, В. С. (1993). *Зауваження щодо опрацювання державних стандартів з науково-технічної термінології*. Інститут проблем мінциності.
- Наконечний, М. (1928). *Українська мова: програма-конспект з додатком про новий правопис український*. Рух.
- Недялков, В. П. (Отв. ред.). (1983). *Типология результативных конструкций (результатив, статив, пассив, перфект)*. Наука, Ленинградское отделение.
- Непийвода, Н. Ф. (1996). Вплив соціальних факторів на розвиток синтаксичної системи української мови (на матеріалі науково-технічних текстів). *Мовознавство*, 2–3, 45–54.
- Огієнко, І. (Ларіон). (1951). *Українська літературна мова. Т. 1: Граматичні основи літературної мови*. The Gospel Press.
- Пonomарів, О. Д. (2012). *Українське слово для всіх і для кожного*. Либідь.
- Русанівський, В. М. (1969). Дієслово. У І. К. Білодід (Ред.), *Сучасна українська літературна мова. Морфологія* (с. 296–429). Наукова думка.
- Сербенська, О. (Ред.). (2019). *Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити* (Вид. 3-тє, доп. і перероб.). Априорі.
- Синявський, О. (2018). *Норми української літературної мови*. Видавничий дім Дмитра Бураго. (Репринт з видання 1931 р.).
- Сифоров, В. И. (Отв. ред.). (1979). *Краткое методическое пособие по разработке и упорядочению научно-технической терминологии*. Наука.
- Смерчинський, С. (2021). *Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою)*. Видавничий дім Дмитра Бураго. (Репринт з видання 1932 р.).
- Сулима, М. (1928). *Українська фраза: коротенькі начерки*. Рух.
- Тимченко, Є. (2022). Вокатив і інструменталь в українській мові. У *Відмінки іменників української мови: студії Євгена Тимченка 1913–1928 років* (с. 283–371). Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. (Відтворення праць 1913–1928 років).
- Український правопис*. (1929). (Видання перше). Державне видавництво України.
- Український правопис*. (1933). Радянська школа.
- Український правопис*. (1938). (Проект видання четвертого). Радянська школа.
- Український правопис*. (1940). (Проект). АН УРСР.
- Український правопис*. (1946). (Видання перше). Українське державне видавництво.
- Український правопис*. (1960). (Видання друге, виправл. і доповн.). Вид-во АН УРСР.
- Український правопис*. (1993). (Видання четверте, виправл. і доповн.). Наукова думка.
- Український правопис*. (2019). Наукова думка.

- Фаріон, І. Д. (2013). *Мовна норма: знищення, пошук, віднова (культура мовлення публічних людей)* (Вид. 3-тє, доп.). Місто НВ.
- Харченко, С. В. (2017). *Синтаксичні норми української літературної мови ХХ — початку ХХІ ст.: становлення та кодифікація* [Дис. докт. філол. наук, Інститут української мови НАН України].
- Хвиля, А. (1933). *Знищити коріння українського націоналізму на мовному фронті. Збірка. Радянська школа.*
- Хроніка НДІМ 1933–1934 р. (1934). *Мовознавство*, 2, 139–145.
- Шведова, М. О. (2020). Активні дієприкметники в українській мові: корпусний аналіз. У *Галатика Слова. Галині Макарівні Гнатюк* (с. 339–352). Видавничий дім Дмитра Бурого.
- Шевельов (Шерех), Ю. (1951). *Нарис сучасної української літературної мови. Молоде життя.*
- Шевельов, Ю. (1998). *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус.* Рута.
- Ясакова, Н. Ю. (2017). *Категорія персональності в українській літературній мові* [Дис. докт. філол. наук].

References

- Antonenko-Davydovych, B. (1970). *Yak my hovorymo*. Radianskyi pysmennyk [in Ukrainian].
- Bilodid, I. K., & Kudrytskyi, Ye. M. (1970). *Hramatyka slovianska I. Uzhevycha*. Naukova dumka [in Ukrainian].
- Farion, I. D. (2013). *Movna norma: znyshchennia, poshuk, vidnova (kultura movlennia publicnykh liudei)* (Vyd. 3-te, dop.). Misto NV [in Ukrainian].
- Ginzburg, M. (2016). Pravyla vzhvyvannia sia-diiestiv u fakhovykh ukrainskykh tekstakh. *Visnyk: Problemy ukrainskoi terminolohii*, 842, 3–17 [in Ukrainian].
- Ginzburg, M. (2017). Pro aktyvni, pasyvni ta rezultatovi konstruktstii v ukrainskykh fakhovykh tekstakh na tli inshykh mov. *Visnyk: Problemy ukrainskoi terminolohii*, 869, 3–22 [in Ukrainian].
- Ginzburg, M. (2020). Klasyfikuvannia ta harmonizuvannia utiamkiv (poniat), poviazanykh z protsesamy. U *Problemy ukrainskoi terminolohii: zb. nauk. prats uchastykiv XVI Mizhnar. nauk. konf. SlovoSvit 2020, 1–3 zhovt. 2020 r.* (s. 3–18). Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki [in Ukrainian].
- Ginzburg, M. (2021). Proponovy shchodo zaprovadzhennia v ukrainske movoznavstvo konseptsii mishanykh chastyn movy. *LANGUAGE: Codification·Competence·Communication*, 1 (4), 7–29. [https://doi.org/10.24025/2707-0573.1\(4\).2021.231684](https://doi.org/10.24025/2707-0573.1(4).2021.231684) [in Ukrainian].
- Holovashchuk, S. I., & in. (1969). *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk*. (T. I–III). Naukova dumka [in Ukrainian].
- Horetskyi, P., & Shalia, Iv. (1929). *Ukrainska mova: praktychno-teoretychnyi kurs* (Vyd. 7-me). Knyhospilka [in Ukrainian].
- Horodenska, K. (2001). Syntaktychna spetsyfika ukrainskoi naukovoï movy. *Ukrainska terminolohiia i suchasnist, IV*, 11–14 [in Ukrainian].
- Horodenska, K. (2004). Diieslovo. Pryslivnyk. U I. Vykhoanets & K. Horodenska, *Teoretychna morfologiia ukrainskoi movy: akadem. hramatyka ukr. movy* (s. 217–327). Univ. vyd-vo “Pulsary” [in Ukrainian].
- Horodenska, K. (2017a). Hramatychnyi standart ukrainskoi literaturnoi movy i suchasna praktyka. *Hramatychni studii*, 3, 17–21 [in Ukrainian].
- Horodenska, K. H. (2017b). Diieslovo. Pryslivnyk. U I. R. Vykhoanets, K. H. Horodenska, A. P. Zahnitko, & S. O. Sokolova, *Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfologiia* (s. 364–414, 442–593). Vydavnychiy dim Dmytra Buraha [in Ukrainian].

- Ilin, V. S. (1951). Morfolohiia. U L. A. Bulakhovskiy (Red.), *Kurs suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy* (T. I, s. 288–480). Radianska shkola [in Ukrainian].
- Karavanskyi, S. (2009). *Sekrety ukrainskoi movy*. BaK [in Ukrainian].
- Karpilovska, Ye., Kocherha, O., & Meinarovych, Ye. (2004). Strukturni zminy ukrainskoi naukovoї terminolohii protiahom dvadtsiatoho storichchia. *Visnyk: Problemy ukrainskoi terminolohii*, 503, 3–8 [in Ukrainian].
- Kharchenko, S. V. (2017). *Syntaksychni normy ukrainskoi literaturnoi movy XX — pochatku XXI st.: stanovlennia ta kodyfikatsiia* [Dys. dokt. filol. nauk, Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy] [in Ukrainian].
- Khronika NDIM 1933–1934 r. (1934). *Movoznavstvo*, 2, 139–145 [in Ukrainian].
- Khvyliia, A. (1933). *Znyshchety korinnia ukrainskoho natsionalizmu na movnomu fronti*. Zbirka. Radianska shkola [in Ukrainian].
- Kocherha, O. (2004). Movoznavchi represii 1933 roku. *Nezalezhnyi kulturolohichni chasopys “I”*, 35, 96–105 [in Ukrainian].
- Krymskyi, A., & Yefremov, S. (1924–1933). *Rosiisko-ukrainskyi akademichnyi slovnyk*. <https://r2u.org.ua/> [in Ukrainian, in Russian].
- Kubaichuk, V. (2004). *Khronolohiia movnykh podii v Ukraini: zovnishnia istoriia ukrainskoi movy*. K. I. S. [in Ukrainian].
- Kucherenko, Y. K. (1967). *Teoretycheske voprosy hrammatyky ukraïnskoho yazyka: Morfolohiia* [Avtořef. dys. dokt. fylol. nauk, Kyeviskyi hos. un-t im. T. H. Shevchenko [in Russian].
- Kulyk, B. M. (1948). *Kurs suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy*. Radianska shkola [in Ukrainian].
- Kurylo, O. (1925). *Uvahy do suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy* (Vyd. 3-te). Knyhospilka [in Ukrainian].
- Lavrnets, O. Ya. (2013). Sub'iektna syntaksema v pasyvnnykh konstruksiiakh suchasnoi ukrainskoi naukovoї movy. *Movni i kontseptualni kartyny svitu*, 46 (2), 301–315 [in Ukrainian].
- Masenko, L. (Red.). (2005). *Ukrainska mova u XX storichchi: istoriia linhvotsydu: Dok. i materialy*. Vydavnychiy dim “Kyievo-Mohylianska akad.” [in Ukrainian].
- Matviienko, O. (1932). *Stylistychni paraleli (proty puryzmu)*. Radianska shkola [in Ukrainian].
- Morhuniuk, V. S. (1993). *Zauvazhennia shchodo opratsiuvannia derzhavnykh standartiv z naukovotekhnichnoi terminolohii*. Instytut problem mitsnosti [in Ukrainian].
- Nakonechnyi, M. (1928). *Ukrainska mova: prohrama-konspekt z dodatkom pro novyi pravopys ukrainskyi*. Rukh [in Ukrainian].
- Nedialkov, V. P. (Otv. red.). (1983). *Typolohiia rezultatyvnykh konstruksiyi (rezultatyv, statyv, passyv, perfekt)*. Nauka, Lenynhradskoe otdelenye [in Russian].
- Nepyivoda, N. F. (1996). Vplyv sotsialnykh faktoriv na rozvytok syntaksychnoi systemy ukrainskoi movy (na materialy naukovotekhnichnykh tekstiv). *Movoznavstvo*, 2–3, 45–54 [in Ukrainian].
- Ohienko, I. (Iarion). (1951). *Ukrainska literaturna mova. T. 1: Hramatychni osnovy literaturnoi movy*. The Gospel Press [in Ukrainian].
- Ponomariv, O. D. (2012). *Ukrainske slovo dlia vsikh i dlia kozhnoho*. Lybid [in Ukrainian].
- Rusanivskyi, V. M. (1969). Diieslovo. U I. K. Bilodid (Red.). *Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfolohiia* (s. 296–429). Naukova dumka [in Ukrainian].
- Serbenska, O. (Red.). (2019). *Antysurzhyk. Vchymosia vvychlyo povodytys i pravylno hovoryty* (Vyd. 3-tie, dop. i pererob.). Apriori [in Ukrainian].
- Shevelov (Sherekh), Yu. (1951). *Narys suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy*. Molode zhyttia [in Ukrainian].
- Shevelov, Yu. (1998). *Ukrainska mova v pershii polovyni dvadtsiatoho stolittia (1900–1941). Stan i status*. Ruta [in Ukrainian].

- Shvedova, M. O. (2020). Aktyvni diieprykmetyky v ukrainskii movi: korpusnyi analiz. U *Halaktyka Slova. Halyni Makarivni Hnatiuk* (s. 339–352). Vydavnychiy dim Dmytra Buraho [in Ukrainian]. Smerechynskiy, S. (2021). *Narysy z ukrainskoi syntaksy (u zviazku z frazeolohiieiu ta stylistykoieiu)*. Vydavnychiy dim Dmytra Buraho. (Reprint z vydannia 1932 r.) [in Ukrainian].
- Sulyma, M. (1928). *Ukrainska fraza: korotenkoi nacherky*. Rukh [in Ukrainian].
- Syforov, V. Y. (Otv. red.). (1979). *Kratkoe metodycheskoe posobyie po razrabotke y uporiadochenyiu nauchno-tekhnicheskoi termynolohyy*. Nauka [in Russian].
- Syniavskiy, O. (2018). *Normy ukrainskoi literaturnoi movy*. Vydavnychiy dim Dmytra Buraho. (Reprint z vydannia 1931 r.) [in Ukrainian].
- Tymchenko, Ye. (2022). Vokatyv i instrumental v ukrainskii movi. U *Vidminky imennykiv ukrainskoi movy: studii Yevhena Tymchenka 1913–1928 rokiv* (s. 283–371). Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. (Vidtvorennia prats 1913–1928 rokiv) [in Ukrainian].
- Ukrainskyi pravopys*. (1929). (Vydannia pershe). Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy [in Ukrainian].
- Ukrainskyi pravopys*. (1933). Radianska shkola [in Ukrainian].
- Ukrainskyi pravopys*. (1938). (Proekt vydannia chetvertoho). Radianska shkola [in Ukrainian].
- Ukrainskyi pravopys*. (1940). (Proekt). AN URSSR [in Ukrainian].
- Ukrainskyi pravopys*. (1946). (Vydannia pershe). Ukrainske derzhavne vydavnytstvo [in Ukrainian].
- Ukrainskyi pravopys*. (1960). (Vydannia druhe, vypravl. i dopovn.). Vyd-vo AN URSSR [in Ukrainian].
- Ukrainskyi pravopys*. (1993). (Vydannia chetverte, vypravl. i dopovn.). Naukova dumka [in Ukrainian].
- Ukrainskyi pravopys*. (2019). Naukova dumka [in Ukrainian].
- Voronezkyi, R. (2018). Zauvahy y proponovy do proektu novoi redaktsii Ukrainskoho pravopysu, shcho yoho (proekt) opublikovano 15 serpnia 2018 roku. *Slovo Prosvity*, 46, 6 [in Ukrainian].
- Vykhovanets, I. R. (1988). *Chastyiny movy v semantyko-hramatychnomu aspekti*. Naukova dumka [in Ukrainian].
- Vykhovanets, I. (2004). Imennyk. Prykmetnyk. U I. Vykhovanets & K. Horodenska, *Teoretychna morfologhiia ukrainskoi movy: akadem. hramatyka ukr. movy* (s. 44–150). Univ. vyd-vo “Pulsary” [in Ukrainian].
- Vykhovanets, I. R. (2017). Imennyk. Prykmetnyk. U I. R. Vykhovanets, K. H. Horodenska, A. P. Zahnitko, & S. O. Sokolova, *Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia* (s. 69–117, 187–317). Vydavnychiy dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].
- Yasakova, N. Yu. (2017). *Katehoriia personalnosti v ukrainskii literaturnii movi* [Dys. dokt. filol. nauk] [in Ukrainian].
- Zuban, O. M. (2013). Prykmetnyk. U A. K. Moisiienko (Red.), *Suchasna ukrainska literaturna mova: Morfolohiia* (s. 312–351). Znannia [in Ukrainian].

Матеріал надійшов 31.08.2024

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Тетяна Видайчук* — кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Київського столичного університету імені Бориса Грінченка (Україна).
- Михайло Гінзбург* — доктор технічних наук, професор, академік УНГА, Інститут транспорту газу АТ «Укртрансгаз» (Україна).
- Орися Демська* — доктор філологічних наук, професор, професор Національної академії Служби безпеки України (Україна).
- Олена Кадочнікова* — кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Національного університету «Києво-Могилянська академія» (Україна).
- Альона Коваленко* — кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри англійської мови Національного університету «Києво-Могилянська академія» (Україна).
- Наталя Матвеева* — доктор філософії з філології, асистент кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка, молодший науковий співробітник відділу стилістики, культури мови і соціолінгвістики Інституту української мови НАН України (Україна).
- Олена Моїсеєнко* — доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської мови Національного університету «Києво-Могилянська академія» (Україна).
- Оксана Павленко* — кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри української мови Національного університету «Києво-Могилянська академія» (Україна).
- Ірина Процик* — доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри олімпійської освіти Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського (Україна).
- Інна Ренчка* — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Києво-Могилянська академія» (Україна).
- Василь Старко* — кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри філології Українського католицького університету (Україна).
- Ірина Шкіцька* — доктор філологічних наук, професор, професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності Західноукраїнського національного університету (Україна).

ABOUT AUTHORS

- Orysia Demska* — Doctor of Philological Sciences, Professor, National Academy of Security Service Ukraine (Ukraine).
- Mykhailo Ginzburg* — Doctor of Technical Sciences, Professor, Academician of UNGA, Institute of Gas Transport JSC “Ukrtransgaz” (Ukraine).
- Olena Kadochnikova* — PhD of Philology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language, National University of Kyiv-Mohyla Academy (Ukraine).
- Alona Kovalenko* — PhD of Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of English Language, National University of Kyiv-Mohyla Academy (Ukraine).
- Natalia Matveieva* — PhD of Philology, Assistant of the Department of the Ukrainian Language and Methods of Its Teaching, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Junior Researcher at the Department of Stylistics, Culture of Language and Sociolinguistics, Institute of Ukrainian Language, The National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine).
- Olena Moiseyenko* — Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor of the Department of English Language, National University of Kyiv-Mohyla Academy (Ukraine).
- Oksana Pavlenko* — PhD of Pedagogy, senior lekturer of the Department of Ukrainian Language, National University of Kyiv-Mohyla Academy (Ukraine).
- Iryna Protsyk* — Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Olympic Education, Ivan Boberskyj Lviv State University of Physical Culture (Ukraine).
- Inna Renchka* — PhD of Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language, National University of Kyiv-Mohyla Academy (Ukraine).
- Vasyl Starko* — PhD of Philology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philology, Ukrainian Catholic University (Ukraine).
- Iryna Shkitska* — Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor of the Department of Information and Sociocultural Activities, West Ukrainian National University (Ukraine).
- Tetiana Vydaichuk* — PhD of Philology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University (Ukraine).

ЗМІСТ

ПОСТКОЛОНІАЛЬНІ СТУДІЇ

- Орися Демська.* Лінгвістичний ландшафт міста у стані війни 5
- Тетяна Видайчук.* Термінологічний збірник Міністерства шляхів (1918): погляд із позицій XXI століття 19

СОЦІОЛІНГВІСТИКА

- Наталія Матвеева.* Поняття рідної мови у свідомості внутрішньо переміщених українців: трактування, переосмислення 45

СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ НОМІНАЦІЇ

- Ірина Процик.* Національні назви футбольних понять у першому українському підручнику з футболу «Копана (Association Football)» Володимира Лаврівського (Львів, 1900 р.) 63
- Василь Старко.* Проблемні випадки творення фемінітивів у корпусі й словнику 99

ДИСКУРСОЛОГІЯ

- Олена Моїсеєнко.* Фреймінг міжнародних злочинів у заявах прокурора щодо ситуації в Україні 118

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ

- Ірина Шкіцька.* Відображення стереотипних уявлень про жінок у пареміях: польсько-українські паралелі 135
- Альона Коваленко.* Відтворення символів поезії Любові Якимчук в англійському перекладі (на прикладі збірки «Абрикоси Донбасу») 162

ДИСКУСІЇ

- Михайло Гінзбург.* Способи подолати наслідки владного втручання в граматичну систему української мови 183

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Інна Ренчка</i> . Новаторська лексикографічна праця для навчання української мови як іноземної та поширення знань про Україну у світі (Рецензія на: Shevchuk, Yuri I. (2022). <i>Ukrainian-English collocation dictionary for students of Ukrainian</i> (Шевчук, Юрій І. <i>Українсько-англійський комбінаторний словник</i>). Second printing (corrected). New York: Hippocrene Books, Inc., 970 p.)	221
<i>Олена Кадочнікова</i> . Чи можливо запланувати майбутнє? (Рецензія на: Селігей, Пилип. <i>Українська мова у 2222 році: Вступ до лінгвофутурології</i> . (2023). URL: https://akademperiodyka.org.ua/uk/books/seligei/)	230
<i>Оксана Павленко</i> . Сучасні підходи до навчання української мови як іноземної (Shevchuk, Yuri I. (2022). <i>Beginner's Ukrainian: with interactive online workbook</i> (Шевчук, Юрій І. <i>Українська мова для початківців</i>). Third integrated edition. New York: Hippocrene Books, Inc.)	242
Відомості про авторів	248

CONTENTS

POSTCOLONIAL STUDIES

- Orysia Demska*. City linguistic landscape in the time of war..... 5
- Tetiana Vydaichuk*. Terminological miscellany of the Ministry of Ways (1918):
view from the standpoint of the XXI century 19

SOCIOLINGUISTICS

- Natalia Matveieva*. The concept of mother tongue in the consciousness
of internally displaced Ukrainians: interpretation, reconception..... 45

SOCIOCULTURAL ASPEKTS OF THE NOMINATION

- Iryna Protsyk*. National names of football concepts in the first Ukrainian
football textbook “Kopana (Association Football)”
by Volodymyr Lavrivskyj (Lviv, 1900) 63
- Vasyl Starko*. Problematic cases of forming personal
feminine nouns in Ukrainian corpora and dictionaries 99

DYSKURSOLOGY

- Olena Moiseyenko*. Framing the international crimes
in Prosecutor’s statements on the situation in Ukraine 118

LINGVOKULTUROLOGY

- Iryna Shkitska*. Reflection of stereotypical perceptions
of women in paremias: Polish-Ukrainian parallels 135
- Alona Kovalenko*. Conveying the symbols of Lyuba Yakimchuk’s poetry,
‘Apricots of Donbas’, in English translation 162

DISCUSSIONS

- Mykhailo Ginzburg*. Means of overcoming the consequences of government
interference with the grammatical system of the Ukrainian language..... 183

REVIEWS

<i>Inna Renchka</i> . The innovative lexicographic work for teaching the Ukrainian language as a foreign language and spreading knowledge about Ukraine in the world (Review of the book: Shevchuk, Yuri I. (2022). <i>Ukrainian-English collocation dictionary for students of Ukrainian</i> . Second printing (corrected). New York: Hippocrene Books, Inc., 970 p.).....	221
<i>Olena Kadochnikova</i> . Is it possible to plan the future? (Review of the book: Selihei, Pylyp. <i>The Ukrainian Language in the Year 2222: Introduction to Linguistic Futurology</i> . (2023). URL: https://akademperiodyka.org.ua/uk/books/seligei/).....	230
<i>Oksana Pavlenko</i> . Modern approaches to teaching the Ukrainian language as a foreign language (Shevchuk, Yuri I. (2022). <i>Beginner's Ukrainian: with interactive online workbook</i> . Third integrated edition. New York: Hippocrene Books, Inc.).....	242
About authors.....	248